

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Криминалитет белог оковратника

(мастер рад)

Ментор,
Доц. др Дарко Димовски

Кандидат,
Александар Сандуловић
M006/15-O

Ниш, 2017

САДРЖАЈ

1. Увод.....	3
2. Професионални криминалитет.....	6
2.1. Организовани криминалитет.....	9
3. Криминалитет белог оковратника.....	13
3.1. Појам и дефинисање.....	14
3.2. Криминалитет плавог оковратника.....	17
3.3. Ко су „бели оковратници“.....	18
3.4. Основне карактеристике криминалитета белог оковратника.....	20
4. Феноменологија криминалитета белог оковратника.....	23
4.1. Феноменолошке карактеристике.....	23
4.2. Корупција као криминалитет белог оковратника.....	26
4.3. Примери из праксе.....	30
5. Етиологија криминалитета белог оковратника.....	36
5.1. Теорија диференцијалне асоцијације.....	37
5.2. Теорија рационалног избора.....	39
5.3. Теорије опортунитета.....	40
5.4. Теорија фрустрације.....	41
5.5. Мултифакторска теорија.....	43
5.6. Криминогени фактори.....	44
6. Инкриминације према Кривичном закону РС.....	48
7. Методе откривања и доказивања.....	63
8. Превенција криминалитета белог оковратника.....	69
9. Емпиријско истраживање.....	74
10. Закључак.....	88
11. Литература.....	91
12. Сажетак и кључне речи.....	94
13. Биографија аутора.....	96

1. УВОД

Криминалитет белог оковратника, као тема овог рада, представља појаву у савременом друштву која се може описати као изразито штетна, те је стога треба детаљно проучити и разумети како би се на ефикасан начин против њега као друштво борили. Реч је о типу криминалитета за који се не може рећи да је нов, који у различитим формама постоји одвајкада, али кога одликује способност модификације и трансформације како кроз историјска раздобља, тако и зависно од конкретног друштвеног уређења. Најранији сачувани документовани случај криминалитета белог оковратника догодио се у XV веку у Енглеској, наиме, закон који је усвојен 1473. године био је реакција државе на злоупотребу у тзв. Случају носача (Carrier's Case, тј. Anonymus v. The Sheriff of London, The Case of Carrier Who Broke Bulk) када је носач коме је трговац поверио транспорт вуне покушао да украде део за себе.¹ Амерички криминолог Едвин Садерленд, у првој половини 20. века, први је дефинисао криминалитет белог оковратника у облику који је нама данас познат и који ће бити изложен. Међутим, како је од тада дошло до крупних промена у свету, пре свега у политичким и привредним односима, али и у друштвеним односима уопште, намеће се потреба за детаљнијим анализирањем и сагледавањем ове појаве и њених последица, као и евентуалне ревизије схватања о криминалитету белог оковратника сходно данашњим приликама.

Оно што овај тип криминалитета чини посебним, су његове карактеристике по којима се разликује од осталих и које га чине „готово невидљивим“, тачније, његово откривање је врло тешко, а доказивање још теже, понекад скоро па немогуће. Под појмом криминал, уопштено, може се сматрати свако скривљено, противправно понашање у закону одређено као кривично дело. Мотиви који су у основи тога могу бити различити, нпр. користољубље, освета, одређене ниске побуде... Када је у питању „конвенционални“ (улични, свакодневни) криминалитет, ситуација је релативно јасна, како за државне органе, у првом реду полицију и

¹ А. Булатовић, *Питање о јавном овлашћењу – корен криминала „белог оковратника“*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.77

тужилаштво, којима је у опису посла откривање и гоњење учинилаца кривичних дела, тако и лаика, народ генерално, који такве ситуације препознаје. Одређени животни догађај, било ситуациони или континуирани, извршен најчешће уз примену насиља, привући ће пажњу људи који ће препознати жртву, означити учиниоца, узбунити јавност уопште и уколико испуњава раније наведене елементе, биће процесуиран од стране надлежних државних органа. Може се слободно рећи да ту почива кључна разлика, наиме, криминалитет белог оковратника, означимо га због ове и осталих разлика као „неконвенционални“, одликује одсуство жртве. Међутим, таква је ситуација само на први поглед. Ради се о одсуству директне, опипљиве, очигледне жртве, док посредно изазива огромне жртве, најчешће материјалне. То „одсуство“ жртве последица је тога што се ова кривична дела врше без примене насиља, које само по себи изазива пажњу, па га друштво не доживљава као озбиљну претњу. Следећа битна разлика је у начину и околностима у којима се врши и следствено томе тежини откривања и доказивања. Јасно је да сваки учинилац кривичног дела настоји да избегне откривање, прицесуирање и кажњавање на овај или онај начин, али како се овај облик криминалитета врши злоупотребом легалних занимања, подразумева врхунско познавање процедура рада, високу стручност, познавање пословних токова који могу бити искоришћени и у нелегалне сврхе, што је овде случај, те такав учинилац једноставно неће дозволити остављање доказа иза себе. Поготово, када се узме у обзир профил учинилаца кривичних дела која се могу повести под криминалитет белог оковратника, што ће бити касније подробно описано. Већ на основу ових околности јасније је откуд тај „невидљиви зид“ испред овог облика криминалитета и фактички имунитет његових учинилаца.

Данас, у свету у ери неолибералног капитализма, могућности за његову појаву су бројне, а последице умеју бити енормне, па чак и катастрофалне. Када је у питању наша земља, која тежи евроатлантским интеграцијама, али која се још увек налази у процесу транзиције, после свих недаћа које су је задесиле у последњих четврт века, такође представља плодно тле за појаву и развој овог типа криминалитета. Борба против њега, када се имају у виду све последице које из њега произилазе, требало би да буде при врху листе приоритета. Такође, приликом

честих реформи кривичног законодавства код нас, па и приликом ове недавне, евидентно је настојање законодавца да се учини квалитативни помак, с обзиром да дела која спадају у овај тип криминалитета бивају мењана и допуњавана. С тога, посебно је значајно темељно сагледати све аспекте предметне појаве како би одговор био адекватан и примерен пракси, а све то у циљу олакшавања рада правосудних органа приликом поступања у предметима овог типа, јер су управо они прва линија одбране друштва од криминалитета уопште.

Како би проникли у суштину криминалитета белог оковратника, полазимо од професионалног криминалитета, из разлога што су он и организовани криминалитет његове подврсте. Изложена су схватања признатих аутора везана за предмет рада и као резултат тога понуђена нова дефиниција. Затим, детаљно су анализирани основне карактеристике овог облика криминалитета а такође желимо указати на сличности и разлике у односу на организовани криминалитет, сродне али опет себи својствене појаве. У даљим разматрањима дат је феноменолошки приказ, са сагледавањем структуре учинилаца и анализирањем појединих случајева како на међународном плану, тако и оних чије збивање је било везано за нашу земљу. Након тога следи осврт на етиологију криминалитета белог оковратника где ће бити приказане најпризнатије теорије узрочности овог типа криминалитета, као и неке до сада мање заступљене. У фокусу ће бити и практични део, кроз анализу инкриминација које садржи важећи Кривични законик Републике Србије а потпадају под овај тип криминалитета. Биће анализирани методе откривања и доказивања које су у практичном раду на располагању полицији и правосудним органима, као и проблеми на које у свом раду наилазе и могућа решења истих. Такође, како је по нашем мишљењу потребно је не само репресивно, већ и превентивно деловати на сузбијању криминалитета белог оковратника, уз постојање ширег друштвеног консензуса, биће сагледани и модели шире друштвене реакције.

Приликом спровођења теоријске анализе стручне литературе и законских текстова с циљем формулисања предмета, циља и хипотетичког оквира истраживања, коришћени су правно-догматски метод и упоредно-правни метод, а у мањој мери и историјско-правни метод. Приликом оцене резултата коришћени су

аналитички и логички метод у циљу дефинисања практичних законитости свакодневног рада органа кривичне репресије и евентуалних корелација између одређених неадекватних законских решења и практичних, свакодневних проблема. Временске границе истраживања постављене су двојачко. Наиме, када су у питању конкретна законодавна решења, у фокусу ће бити тренутно стање законодавства. Знатно шире границе постављене су ради сагледавања криминалитета белог оковратника као појаве у целини и ту се непосредно има у виду период од увођења криминалитета белог оковратника у криминолошку литературу, дакле, од Садерлендових радова из тридесетих година XX века, па до данас.

2. ПРОФЕСИОНАЛНИ КРИМИНАЛИТЕТ

Криминалитет белог оковратника сматра се подврстом професионалног криминалитета, стога је неопходно одредити појам професионалног криминалитета. Наиме, професионални криминалитет се састоји у вршењу различитих врста кривичних дела, најчешће имовинских, у виду сталног занимања, који служе као извор сталне или повремене, основне или узгредне зараде, прихода.²

Језичким тумачењем уочљиво је да је у основи реч „професија“, која означава нечији посао за који је потребна одређена способност, образовање или оспособљавање, и за коју се у српском језику могу употребити као синоними „вокација“ или „занимање“. Дакле, ради се о особама који су „по занимању криминалци“ са одређеним специфичностима које их издвајају из масе учинилаца других кривичних дела.

Како је сврха радне активности уопште стицање добити, материјалних средстава нужних за живот, може се претпоставити да дела која врше професионални криминалци у највећој мери припадају имовинским кривичним делима. Конкретно, ради се о крађама, преварама, проневерама, фалсификовању,

² С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2012, стр.182

али и трговини опојним дрогама, оружјем, људима, организовањем проституције... Као што међу легалним занимањима људи теже сталном напредовању и доказивању, теже усавршавању, поштују правила струке и грешке свде на минимум, уопште, труде се да буду што бољи у свом послу, како би више и зарадили, таква је ситуација и међу професионалним криминалцима. Они кривична дела врше брзо, спретно, вешто, не остављајући за собом доказе, што откривање и процесуирање ових дела знатно отежава, последично томе, сва истраживања говоре о томе како је у овој области тамна бројка криминалитета изразито велика, упоређујући је чак са сантом леда (чији видљиви део може бити и десетак пута мањи од оног под водом, алузија је јасна). Професионални криминалци се углавном „специјализују“ за вршење само одређених врста кривичних дела, слично нпр. лекарима за одређену област медицине, али међу њима има и тзв. политропних криминалаца који врше разне врсте инкриминисаних дела.

Оно што би могло подвући као основне карактеристике професионалних криминалаца је следеће: као циљ имају стицање велике новчане добити и непостојање осећаја гриже савести на њиховој страни, једноставно, не кају се што зараду стичу на тај начин, иако су свесни његове противправности и могућих последица за које држе да их неће погодити. Такође, професионални криминалци ретко врше дела на истом подручју, већ се крећу на разним подручјима, па се отуда овај тип криминалитета сматра интерлокалним, уједно, тиме смањују вероватноћу откривања од стране државних органа и друштва уопште. Разлози који наводе конкретног учиниоца да крене стазом криминалитета су различити али су се у досадашњим истраживањима као водећи искристалисали одсуство алтернативних легалних могућности зараде и жеља (похлепа) да се стекне велики профит који би водио лагодном животу на брз и лак начин. Због своје „каријере“, која се чак упоређује са каријером талентованог човека, за професионалне криминалце се у литератури могу срести и називи „прворазредни злочинци“ или „криминалци са стилем“.³

³ С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2012, стр.183

У литератури готово је општеприхваћена Реклесова (W. Reckles) подела професионалних криминалаца по тежини и карактеру криминалне делатности на три категорије⁴:

а) *ситни преступници* – који врше кривична дела углавном без примене насиља. То су ситни лопови, џепароши, које карактерише спретност и вештина у „послу“. Неретко, професионални криминалци овако започињу каријеру још у раној младости.

б) *професионалци варалице* – који кривична дела врше путем преваре, применом разних варалачких техника, док примена насиља ни на који начин није присутна. Маурер (D. Maurer) је за њих рекао да чине „аристократију, елиту злочинаца“, коју у свету криминала уживају велики углед. Често старији професионални криминалац буде ментор млађем који поред њега „пече занат“ (нпр. однос принципал – приправник у правној професији). Ради се о натпросечно интелигентним учиниоцима, који не морају нужно бити високо образовани. За живот зарађују искоришћавајући друге, доводећи их у заблуду и на тај начин остварују неку врсту „интелектуалне доминације“ над њима. Суштина је убедити жртву у нешто, створити лажну представу, и остварити материјалну корист на основу тога. Пракса познаје разне случајеве превара, банкара са високим каматама, осигуравања са изгледним премијама, пословног човека са бизнис-планом вредним ризика, жртву неке природне катастрофе или тешког болесника без новца... Неретко, жртва је од почетка била свесна се ради о нелегалној активности, али је због жеље за профитом бизнис настављала те када буде преварена то не пријави полицији из страха да и она не буде гоњена. Карактеристично је и то да они не сматрају свој посао непоштеним или недозвољеним.

в) *тешки криминалци* – њихова главна одлика је примена насиља којим се служе када немају други начин остварења свог наума. Ради се о слабије интелигентним учиниоцима, углавном вишеструким повратницима, који користе оружје као средство принуде. Карактеристична за ову групу су кривична дела разбојништва и разбојничке крађе.

⁴ Преузето од С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2012., стр. 183-184

Такође, аутори листом истичу „професионалне лопове“ као посебну категорију професионалних криминалаца. О њима је говорио још Садерленд у својој књизи „Професионални лопов“⁵ која је написана на основу искустава прикупљених из разговора са професионалним лоповом који се појављује под псеудонимом Шик Конвел (Chic Conwell). Према Садерленду, они праве „посао од крађе“ водећи рачуна о најситнијим детаљима (избор места, жртве, алата, чување страже, планирање бекства, растурање украдених добара, осигурање алибија, уништавање трагова...). Одликује их велика вештина и познавање техника те траже прихватање од стране „колега“, и висок статус у „професионалним круговима“ док „аматере у послу“ презиру. Најчешће професионални лопови у младости нису били делинквенти и каријеру почињу из легалних делатности, са знањима која ће им касније омогућити „напредак у послу“, нпр. механичари, бравари, полицајци, рецепционари, портири, продавци, итд.

Професионални криминалитет може се поделити у две групе: организовани криминалитет и криминалитет „белог оковратника“.

2.1. Организовани криминалитет

Како је реч о подврсти професионалног криминалитета, потребно је посветити му пажњу јер се ради о две врло сличне појаве, подједнако распрострањене и подједнако штетне, које се често поистовећују. Тешкоћу ствара и то што сам организовани криминалитет међу теоретичарима представља магловит терен због своје комплексности.

Како је препознато да организовани криминалитет представља горућу појаву која захтева одлучну реакцију на глобалном нивоу, УН донеле су 2000. године, у Палерму, Конвенцију против транснационалног организованог криминалитета коју је и наша земља ратификовала посебним законом.⁶ У овој Конвенцији није садржана директна дефиниција организованог криминалитета, већ се до ње долази

⁵ Е. Н. Sutherland, *The Professional Thief*, Chicago, 1937

⁶ Закон о потврђивању конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр.6/2001)

посредно кроз дефинисање одређених појмова, као што су организована криминална група, тежи злочин и организована група. Дакле, на основу Конвенције, може се извести закључак да организовани криминалитет представља вршење тешких кривичних дела од стране за то организоване криминалне групе.

Елиот (М.А. Eliot) сматра да организовани криминалитет у свом садржају, поред организованости, планирања, поделе задатака, дисциплине и одговорности унутар криминалне организације чији је циљ остваривање добити и профита, обухвата и одређену везу са државом и појединим њеним органима, у виду сарадње органа који примењују закон са онима који га не поштују и желе да га изиграју.⁷ Даље, Албанезе (J.S. Albanese) сматра да је „организовани криминал трајан криминални подухват који се рационално обавља ради профита од нелегалних активности, а његово трајно постојање се одржава коришћењем силе, претњама, контролом монопола или корумпирањем јавних званичника.“⁸ Немачки криминолог Кајзер (Gunther Kaiser) сматра да организовани криминалитет карактеришу следеће особине: поступање по плану, удруживање више лица у заједницу с циљем стицања профита, организациона структура, повезивање илегалних и легалних послова, флексибилна технологија деловања, вршење утицаја на политику, медије, јавну управу, правосуђе и привреду, и покретљивост и интернационалност.⁹

Домаћи аутори стоје на сличном становишту, наиме, Бошковић организовани криминалитет дефинише као „делатност привредног типа коју врше криминална удружења са строго утврђеном хијерархијом, дисциплином и нормама понашања“.¹⁰ Према Милутиновићу, то је „појава да се професионални криминалци организују у групе, банде, и сличне облике удружења и у њима међусобно сарађују у процесу вршења кривичних дела, као свог редовног занимања.“¹¹ Стојановић организовани криминалитет дефинише као "структуру која обухвата друге форме

⁷ М.А. Eliot, *Криминал у модерном друштву*, Свјетлост-Сарајево, 1962, превод, стр.114

⁸ J.S. Albanese, *The causes of organized crime*, Journal of Contemporary Criminal Justice, 2000., стр. 23

⁹ G. Kaiser, *Kriminologie*, Heidelberg, 1993.

¹⁰ М. Бошковић, *Социјална патологија*, Нови Сад, 2002., стр.129

¹¹ М. Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1990, стр.236

криминалитета или искоришћава различите секторе и сфере илегалне економије, инфилтрирајући се у привредни, па и у политичко-административни свет".¹²

Дефиниције споменутих аутора могу нам послужити као добра основа за сагледавање сличности и разлика између организованог криминалитета и криминалитета белог оковратника.

Оно што би ваљало издвојити као **основну дистинкцију** организованог криминалитета, по чему је уосталом и добио име, је постојање организације, групе људи, више јединки окупљених око заједничког циља. Аутори листом говоре о томе, а уосталом и Конвенција УН против транснационалног организованог криминалитета детаљно даје услове потребне за постојање организоване криминалне групе (три или више лица)¹³. Како само постојање организације, тачније, групе, није довољно, потребно је да та група постоји одређено време и да је устројена на принципу хијерархије, што и није чудно с обзиром да се ради о професионалцима. Криминалитет белог оковратника се, с друге стране, често доводи у везу са активностима појединаца. Међутим, то би могло бити тачно ако се посматра у изворном „Садерлендовом“ облику где лице високо позиционирано у друштву, са престижним статусом злоупотребљава своја овлашћења или ако се има у виду „криминалитет у вези са занимањем“, где овај тип криминалитета задржава црту индивидуалности. „Организациони криминалитет“ пак, независно од тога да ли се врши у државним институцијама или приватним корпорацијама, подразумева садејство више лица по самој својој природи. Наиме, иако „бели оковратник“ може бити на позицији инокосног органа, како је правни и пословни промет „жива ствар“ логично је за очекивати садејство већег броја лица, као и испољену организацију и хијерархију. Овде се већ може рећи да долази до преклапања, макар када је у питању критеријум постојања организације, групе, бројности. Наиме, сам Садерленд, као „отац криминалитета белог оковратника“, је сматрао да између криминалитета корпорације, као његове подврсте, и организованог криминалитета, разлике фактички и нема.

¹² З. Стојановић, *Организоване форме криминалитета*, Безбедност и друштвена самозаштита бр.5/1990, Београд, стр. 62-63

¹³ Закон о потврђивању конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр.6/2001), члан 2

Друга битна разлика јесте разлика у **начину функционисања**. Организоване криминалне групе, као у осталом и сваки привредни субјект, имају за циљ стицање добити за своје чланове. Ту се сличност исцрпљује, јер им је мотив самог постанка различит. Наиме, права разлика почива у томе што се код криминалитета "белог оковратника" ради о противправној делатности појединаца и институција који су у бизнис ушли да би профит стицали легалним пословањем, док организовани криминалитет подразумева нелегалне активности субјеката (отмице, убиства, преваре, рекетирања, разбојништва, шверц, трговина дрогом, оружјем, људима...) чији је циљ од почетка био добит прибављена на нелегитиман и нелегалан начин. Легитимне компаније своје приходе углавном заснивају на легалним пословима и не користе насиље, већ се у зону криминалитета скреће ради изврдавања прописима зарад повећања прихода. Истини за вољу, има схватања да и криминалитет белог оковратника, посредно, може резултирати насиљем, што је раније изложено. Када су у питању организоване криминалне групе, насиље је њихов лајтмотив, наиме, користе га и према својим члановима као кохезиони фактор, тачније претњу насиљем првенствено, а користе се насиљем и у односима са другим групама и државним органима, а такође насиље, као и сама претња насиљем, користе се као инструмент принуде према „клијентима“ тј. жртвама.

Још једна од разлика била би социјално порекло криминалаца. Док су међу криминалцима белог оковратника учиниоци из највиших, виших и генерално материјално добростојећих слојева друштва, код организованог криминалитета ствар је другачија. Они који се одлуче на организовање или придруживање бандама, мафијама или сличним групама, најчешће порекло воде из нижих друштвених слојева, материјално угрожених, мада има и оних из средње класе, и вођени су мотивом осигурања егзистенције и жељом за лагодним животом. Међутим, ове разлике падају у воду када се има у виду следеће. Да би једна организована криминална група опстала, настоји да створи параван за своје активности. Тај параван представља легитимни бизнис преко кога се врши „прање новца“ стеченог криминалом. Криминалци постају све богатији и представљају се као бизнисмени или улазе у политику и тако долазе до тог друштвеног статуса и престижа који је јавља као основна одлика криминалитета белог оковратника, што

им у крајњем случају помаже да избегну откривање и кажњавање. Као и у случају организационог криминалитета, нелегалне активности се преплићу са потпуно легалним и легитимним, и отежавају откривање праве слике. Такође, како је последица глобализације постојање транснационалних корпорација, и у случају организованог криминалитета ситуација је слична. Наиме, зарад постизања већег профита, криминалне активности прелазе државне границе, чак послују и на глобалном нивоу што додатно отежава праћење и процесуирање.

Такође, једна од заједничких особина је и та која се тиче „амбијента“ који погодује овим облицима криминалитета. Постојали су наравно увек и у свим друштвеним уређењима, али карактеристично је то да бујају у земљама у транзицији и нестабилним друштвено-политичким околностима уопште, и својим присуством још више погоршавају друштвену дезорганизацију.

Наведено о криминалитету белог оковратника и организованом криминалитету доводи до тога да, како у теорији, тако и у пракси, често долази губљења граница између њих и утврђивање јасне и прецизне разлике није могуће. Свака генерализација се може испоставити као погрешна, тако да је најисправније говорити од случаја до случаја.

3. КРИМИНАЛИТЕТ БЕЛОГ ОКОВРАТНИКА

Узимајући у обзир да се ради о јако комплексној појави, о којој у теорији не постоји апсолутно прихваћен став, чак ни у погледу дефиниције, сматрамо да је потребно пажњу најпре усмерити на сам појам криминалитета белог оковратника и његово дефинисање. Такође, потребно је сагледати његове основне карактеристике, које га чине специфичним, и које га управо разликују од других типова криминалитета.

3.1. Појам и дефинисање

Када говоримо о овом облику криминалитета, неизоставно је име америчког социолога и криминолога Едвина Х. Садерленда (Edwin Hardin Sutherland) за кога се може рећи да представља пионира изучавања овог облика криминалитета и „оца“ фразе „криминалитет белог оковратника“ (eng. White Collar Criminal). Први пут је употребио 27. децембра 1939. године у свом председничком говору Америчком социолошком удружењу (American Sociological Association), док је прву дефиницију криминалитета белог оковратника дао 1949. године, када га је одредио као „*кривична дела извршена од стране лица са високим и престижним друштвеним статусом у оквиру занимања које обављају*“. Овај облик криминалитата свакако Саделенд није „измислио“, јер он постоји од давнина, већ га је први препознао, и увео у науку. Иначе, сматра се да је на том путу пре Садерленда био холандски марксиста Виљем Бонжер (Willem Bongjer) који је први скренуо пажњу на разлику између „уличног криминала“ и „криминала у оделима“ и који је свакако имао одређеног утицаја на даљи Садерлендов рад¹⁴.

Везано за сам појам „криминалитет белог оковратника (крагне)“, питање откуд баш тај назив, враћа нас на поменућу Садерлендову дефиницију која има као кључне елементе социјални статус извршиоца и његово занимање, те се за такве особе претпоставља да су у скупим, углађеним оделима, што уствари представља сликовит појам, наиме, ношење беле кошуље и кравате је неизоставан део корпоративне културе облачења у сфери јавне администрације и пословном свету. Као синоними користе се и криминал „белих рукавица“, криминал „у оделима“...

Криминалитет белог оковратника јесте комплексна и широка појава те је било неопходно установити одређену поделу, или категоризацију. Општеприхваћено је да се данас може говорити о криминалитету у вези са занимањем и организационом криминалитету. *Криминалитет у вези са занимањем* (или *криминалитет позива*) се врши ради задовољења личних потреба извршиоца и уперен је најчешће против послодавца (eng. Occupational crime), док *организациони криминалитет* (eng.

¹⁴ М. Ковачевић Лепојевић, В. Жунић Павловић, *Криминалитет белог оковратника и могућност превенције*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.38

Organisational crime) врше лица на важним положајима у организацијама и институцијама у име и ради остваривања незаконите добити за организацију, односно институцију. Подврста организационог криминалитата био би *корпорацијски криминалитет*, који такође има своју подврсту *транснационални организациони криминалитет*.¹⁵ Јасно је да криминалитет у вези са занимањем врше тзв. „бели оковратници ниже класе“ и да као такав не доводи до великих материјалних штета. Насупрот њему, организациони и корпорацијски криминалитет чине суштину криминалитета белог оковратника са далеко значајнијим последицама по друштво.

На сличан начин, са идентичним елементима и Џон Спенсер (John C. Spencer) дефинише криминалитет белог оковратника, наиме, „*криминалитет учињен од уваженог лица високог друштвеног статуса у процесу његове професије*“.¹⁶

Да се ради о проблему круцијалне природе, говори и чињеница да је чак и Министарство правде САД-а 1981. године дало своју дефиницију криминалитета белог оковратника. Према њима, то је „*(не)насилни криминал који има за циљ постизање финансијске користи служећи се преваром, а починиоци овог облика криминала су особе које су предузетници, професионалци и полупрофесионалци који користе своја посебна знања и вештине*“.¹⁷

Овај облик криминалитета, с обзиром да представља глобални проблем, изучаван је и у нашој земљи, па тако, Професор Милан Милутиновић га дефинише као „*професионални криминалитет, који врше припадници горњих, владајућих и пословних кругова, који користе свој утицај и везе у друштву за вршење кривичних дела, која им доносе огромне материјалне користи, а грађанима и друштву наносе велике штете*“.¹⁸ Оно што ово одређење криминалитета белог оковратника донекле издваја од претходних је то што Милутиновић истиче штету која настаје као последица таквих активности, која постоји како на материјалном, тако и на нематеријалном, моралном плану и о чему ће касније бити речи. Такође, овај облик

¹⁵ С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2012. стр.185

¹⁶ J.C. Spencer, *White collar crime*, Criminology in transition, London, 1965., стр.233

¹⁷ Преузето од Н. Тањевић, *Применљивост концепта криминалитета „белог оковратника“ у савременим условима*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.9

¹⁸ М. Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1990., стр. 235

криминалитета се може, према Милутиновићу, означити као „златна бројка криминалитета“ повезана са кривцима који држе привредну и политичку моћ у својим рукама.

Као што се може приметити, међу ауторима углавном постоји слагање о битним елементима приликом дефинисања криминалитета белог оковратника. Међутим, како време чини своје и неке границе које су постојале пре 50 или 100 година више не постоје, очекивано је било да се одрази и по предметном питању. Наиме, примећено је да данас више није тако лако установити ко је у односу на кога на вишем положају у друштву, као и да се кривична дела врше злоупотребом широког спектра легалних занимања, Крол (Н. Croall) криминалитет белог оковратника дефинише као „*криминалитет који се врши злоупотребом легалних занимања*“¹⁹

Како у овом тренутку не бисмо желели да превише ширимо проблем дефинисања овог облика криминалитета, што је у крајњем и сувишно имајући у виду општеприхваћене битне елементе, као и неписано правило „колико аутора, толико и дефиниција“. Ипак, за један рад који претендује да се назове корисним, и то је донекле нужно. Истраживањем литературе као дефиниција прикладна данашњем времену издвојила се следећа: „*Криминалитет белог оковратника је генерички израз за ненасилна дела, првенствено мотивисана приватном користи, чији су починиоци припадници јавне администрације или професионалци у пословним круговима*“²⁰. Склони смо генералном прихватању ове дефиниције уз мишљење да би требало додати одређене елементе прецизности ради. Пре свега, требало би спецификовати о каквим се деликтима ради, али и увести елемент штете као обавезан. Као једну свеобухватну и данашњем времену прихватљиву дефиницију, сматрамо да би требало узети следећу:

Криминалитет белог оковратника је генерички израз за ненасилна дела, у Закону прописана као кривична дела, привредни преступи или прекршаји, првенствено мотивисана приватном користи, чији су починиоци припадници јавне администрације или професионалци у приватним пословним круговима а којима се причињава материјална штета и вређа друштвени морал.

¹⁹ Н. Croall, *Understanding white collar crime*, Buchingham – Philadelphia, 2001. стр.17

²⁰ А. Булатовић, *Питање о јавном овлашћењу – корен криминала „белог оковратника“*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.79, преузето

3.2. Криминалитет плавог оковратника

Као супротност криминалитету белог оковратника у теорији стоји „криминалитет плавог оковратника“ (eng. Blue-collar crime). Радник плавог оковратника или, скраћено, „плави оковратник“ је назив за појединца или припадника друштвене групе који за живот зарађује радећи посао који не захтева стручне квалификације и слабије је плаћен, односно за који је физичка снага и издржљивост важнија од образовања. Израз плави оковратник се из САД, где је настао двадесетих година XX века, и енглеског језика, проширио у друге језике широм света, а често се сматра и синонимом за традиционалну радничку класу.²¹ Оригинално потиче из чињенице да су радници у погонима углавном носили плаве радничке униформе. Ради се „малом човеку“ који нема нити могућности које би злоупотребио на начин на који то чине бели оковратници, „аристократија, виђенији људи“, нити ресурсе, материјалне или нематеријалне које би употребио како би прикрио своје дело или избегао казну. Фраза криминалитет белог оковратника настала је из потребе за описивањем једног посебног облика криминалитета са свим својим особеностима. У колоквијалном смислу, криминал белог оковратника фундаментално се разликује од криминала који врше припадници нижих друштвених слојева и који се врши углавном уз примену насиља, мотивисан слабијим материјалним статусом (крађе, разбојништва...) и који се знатно чешће открива јер скреће пажњу јавности и тешко се прикрива, што је емпиријски и доказано.

Међутим, иако је ова подела довољно јасна и дистингтивна, и генерално гледано применљива и данас, нужно је признати да са развојем како технологије тако и делимичном променом односа у друштву разлика између „белих“ и „плавих“ оковратника више није тако изражена као пре 50 или 100 година. Неједнакости у друштву и даље постоје, и генерално представљају иманентну појаву нажалост, али мисли се на то да одређена дела која се могу подвести под криминалитет белог оковратника, и која су раније била карактеристична само за више слојеве друштва могу бити почињена од стране „обичних“ људи. Ово је у ствари доста битна

²¹ <http://study.com/academy/lesson/blue-collar-crime-definition-statistics-examples.html>, приступ дана 21.02.2016. године

чињеница која доводи до својеврсне раскрснице. Наиме, узимајући у обзир речено, потребно би било да се из дефиниције криминалитета белог оковратника избаци концепт „високог и престижног друштвеног положаја“ а пажња усмери на злоупотребу легалних занимања и штету, о чему смо већ изнели мишљење и за шта се залажемо. Други правац, под утицајем традиције пре свега, био би подела на „прави криминалитет белог оковратника“ и „неправи криминалитет белог оковратника“ где би се под први подвеле злоупотребе од стране аристократа и елите друштва а под други сличне злоупотребе од стране нижих чиновника са последично мањом проузрокованом штетом. Свакако ради се о питању о коме не би било згорег разматрати у криминолошкој теорији, међутим, са кривичноправног аспекта ни промена дефинисања као ни евентуална подела на „прави“ и „неправи“ не би имала неког одраза или ефекта.

3.3. Ко су „бели оковратници“

Да би дошли до одговора на ово питање потребно кренути од почетка, дакле, од радова Едвина Садерленда. Дајући раније истакнуту дефиницију криминалитета белог оковратника, дао је и одређење „криминалца са белим оковратником“ као „лице са високим социо-економским статусом које крши законе којима се уређује његова професионална активност.“ Јасно се може закључити да се ради о људима који имају посебан друштвени статус, људима који поседују фактичку моћ и утицај, који чине „криминалну елиту“ или „криминалну аристократију“²². У то се убрајају и људи на власти с обзиром да је политика једна од области где је овај тип криминалитета највише раширен. Конкретно може се радити о припадницима највиших слојева друштва везаних за одређене службе, као што су банкарство, осигурање, медицина, полиција, царинска служба, инспекцијска служба, пореска служба, железница, просвета, трговина на велико...тачније речено, готово да нема области друштва у којој ова изразито штетна појава не може пустити корење и процветати. Није згорег рећи да у овај тип криминалитет не спадају сва дела која

²² М. Бошковић, *Криминологија*, Нови Сад, 2015. стр.220

учине припадници горњих друштвених слојева (нпр. убиство или силовање извршено од стране ових лица и даље спада у криминалитет насиља), већ само дела у наведеним областима у вршењу службених дужности и обавеза.

Ради се дакле о људима на позицијама са којих могу контролисати економске, привредне и политичке токове. О себи стварају слику угледних пословних људи која оставља снажан утисак на друштво уопште. Такав положај са собом носи одређене привилегије које се огледају у стварању познанстава и „веза“, народски речено, који свој епилог имају у фактичком имунитету. Њихова криминална активност биће окарактерисана као „корисна малверзација“. Таква личност неће дозволити да се нађе под истрагом, а ако се то и деси, неће бити кажњена или ће казна бити симболична управо захваљујући утицају који има. Када пак издрже казну бели оковратници неће бити стигматизовани од стране друштва и стављени у запећак ни на који начин већ ће се једноставно вратити на позиције у друштву, па чак и на политичкој или пословној сцени, које су раније заузимали. То су особе које су по правилу стручњаци у својој области и који захваљујући томе могу вешто балансирати на граници између легалног и илегалног, који илегално могу приказати као легално и који неморално и неетичко понашање могу провући као легитимно. Дакле, не мора криминалитет белог оковратника нужно обухватати кривична дела или прекршаје већ и понашања у сивој зони између кажњивог и недостојног, неморалног.

Такође је интересантно и то што они једноставно не прихватају себе као криминалце, немају такву спознају о себи и чак се привидно придржавају закона или се боре за примену истог. Разлог за то може бити и то што уколико буду откривени и процесуирани не пролазе кроз кривични поступак на начин како се то чини са осталим криминалцима, управо захваљујући свом статусу и моћи коју имају. Последице томе што на себе не гледају као на криминалце је то што не осећају грижу савести и рационализују своје потезе а на превару гледају као на остваривање доминације над осталима, сматрају да користе предности које доноси позиција коју имају. Руководећи мотиви су безобзирна похлепа и потреба за луксузом, њихов покретач није угроженост егзистенције као код ситних криминалаца. Чак ни јавност не гледа на њих као криминалце, захваљујући

медијима преко којих такође могу остварити утицај. Професор Милан Милутиновић назвао их је, потпуно оправдано, „великанима лоповлука“ који злоупотребљавају своја овлашћења, газе законе и за то никоме не одговарају²³.

Како се криминалитет белог оковратника испољава кроз појединачно криминално понашање, временом издвојиле су се неке карактеристике заједничке учиниоцима у конкретним случајевима. Свакако, не ради се о правилима и изузетака има, али је довољно да се успоставе неке закономерности. Наиме, према криминалистичкој евиденцији САД-а, криминалце белог оковратника одликују следеће карактеристике:

1. највероватније нису тетовирани
2. вероватно су ожењени
3. високо су образовани
4. мала је вероватноћа да су разведени
5. чланови су цркве
6. друштвено су прилагодљиви
7. нису евидентирани у полицији
8. најчешће раде сами
9. дуги низ година заузимају исти радни положај²⁴

Од оваквих профила личности има изузетака које су омогућиле пре свега друштвене и технолошке промене о чему је писано у претходном делу те се нећемо непотребно понављати.

3.4 Основне карактеристике криминалитета белог оковратника

Када се говори о основним карактеристикама криминалитета белог оковратника, дакле онеме што представља његову посебност и што га раздваја од других типова криминалитета то би на првом месту био **друштвени статус и позиција починилаца**. Уосталом, и сам назив потиче одатле, што довољно говори, а како је

²³ М. Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1990. стр.235

²⁴ Преузето из монографије М. Костић, Д. Димовски, *Криминалитет „белог оковратника“*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.25

у претходном делу било речи о томе, као и о **фактичкој заштићености учинилаца од прогона и кажњавања**, избећи ћемо понављање. Уско везано за друштвени статус и позицију починилаца је **област у којој се врши** овај облик криминалитета. Ради се о свери пословања уопште, дакле, банкарства, осигурања, транспорта и трговине на велико, али и област политике и јавне управе (инспекцијски и порески послови, полицијски, царински органи...). У суштини, све оне области друштвеног живота у којима постоји проток новца и где у некој од фаза пословања или процедуре долази до дискреционе оцене појединца пружају могућност за развој овог облика криминалитета.

О ове три основне карактеристике криминалитета белог оковратника говорио је још Едвин Садерленд. Међутим, за боље и детаљније разумевање, чини се нужним сагледавање још неких карактеристичних особина.

Као једна од таквих може се навести **начин извршења дела**. Имајући у виду претходно, дакле, профил починилаца, долази се до закључка да се дела која спадају под овај облик криминалитета врше у посебном окружењу, условно речено, „природном окружењу“ починиоца те је стога степен конспиративности и професионалности јако висок. Ради се о процедурама и пословним односима у које ступају готово свакодневно, где су им познате све карике система и где могу вешто маневрисати. Под лажним привидом законитости дешава се инкриминисана активност. Стога је тешко и уопште препознати да се ради о криминалним активностима јер потичу од особа од којих се то не очекује и дешава се у околностима које огромној већини друштва нису познате. Бели оковратници не остављају трагове иза себе. То је такође интересантно приметити, преступницима уопште, нпр. убицама или лоповима је такође циљ да не одговарају за почињено дело, али им је главно настојање да се то конкретно дело не повеже са њима, да сакрију идентитет и тако избегну одговорност, док је код белих оковратника главни проблем сакривање чињеница са циљем да се дело никада ни не открије управо зато што је њихов идентитет општепознат.

Као директна последица начина и околности извршења дела истиче се **тамна бројка криминалитета белог оковратника**. У криминолошкој литератури влада мишљење да је она врло (абнормално) висока, а из разлога што је број откривених

или пријављених случајева драстично мањи од стварног. Уједно, та немогућност квантификовања стварног обима услед недостатка прецизних података представља главни проблем теоријског разматрања овог облика криминалитета. Посебан проблем представља то што се ради о делима која су доста тешко доказива што води до тога да један број откривених случајева заврши ослобађајућом пресудом. Када се говори о проблему доказивања, у овој области приликом процесуирања чести су, како у свету, тако и код нас последњих година од кад постоји таква могућност, споразуми са јавним тужиоцем о признању кривице, који представљају вид компромиса. Наиме, тужилац ће одустати од појединих дела у односу на која би имао тешкоће у доказивању, док ће окривљени признати кривицу за неко од дела које је починио (јер дела овог типа ретко се чине изоловано) а тиме добити и блажу казну по врсти и мери. Сличан је случај са доказивањем и када предмет дође до суда па онда резултат буде „компромисна“ пресуда.

Постоји предрасуда, или боље рећи, заблуда да се ради о **криминалу „без жртве“** (eng.victimless crime). Али, да ли је заиста тако? Када је у питању „конвенционални“ (улични, свакодневни) криминалитет, ситуација је релативно јасна, како за државне органе, у првом реду полицију и тужилаштво, којима је у опису посла откривање и гоњење учинилаца кривичних дела, тако и лаика, народ генерално, који такве ситуације препознаје. Одређени животни догађај, било ситуациони или континуирани, извршен најчешће уз примену насиља, привући ће пажњу људи који ће препознати жртву, означити учиниоца, узбунити јавност уопште и уколико представља кривично дело или прекршај, биће процесуиран од стране надлежних државних органа.

Криминалитет белог оковратника, који можемо означити као „неконвенционални“, одликује одсуство жртве. Међутим, таква је ситуација само на први поглед. Ради се о одсуству директне, опипљиве, очигледне жртве, док посредно изазива огромне жртве, најчешће материјалне али неретко и људске. То „одсуство“ жртве последица је тога што се ова кривична дела врше без примене насиља, које само по себи изазива пажњу, па га друштво не доживљава као озбиљну претњу. Може се чак рећи да се ради о прихолошком ефекту, јер људи по правилу више и бурније реагују на ствари које могу чулно да опазе и које код њих

изазову одређене емоције. А у ствари, жртва овог облика криминалитета је читаво друштво. Штете јесу најчешће материјалне али како се ради о противправно стеченим користима које се мере вишемилионским сумама, преварама које имају за последицу пропадање предузећа, отказе, мањак јавних прихода па самим тим и недостатак новца за друге сврхе, јасно је да цело друштво трпи штету, па конкретно посматрано, и сваки појединац понаособ. Ситуација може бити и драстично гора уколико се ради нпр. о кршењу прописа о безбедности на раду или о хигијенској исправности хране где се последице могу мерити и људским жртвама. Нападање на морал једног друштва је такође незанемарива чињеница с обзиром да противправно понашање долази од људи од којих се то не очекује, који би требало да представљају узоре или се макар тако представљају, искоришћавајући позицију и моћ коју имају на прикривен, преваран и подмукао начин ради задовољавања сопствених мотива похлепе. Крајње последицу су изазивање неповерења и дезорганизације у ширим размерама.

4. ФЕНОМЕНОЛОГИЈА КРИМИНАЛИТЕТА БЕЛОГ ОКОВРАТНИКА

4.1. Феноменолошке карактеристике

Како криминалитет белог оковратника сматрамо посебним типом криминалитета, јасно је да поседује одређене феноменолошке специфичности, било када се има у виду шире, као масовна друштвена појава, било уже, као појединачно криминално понашање.

Дуго се сматрало да је криминалитет белог оковратника развијенији у капиталистичким земљама запада, пре свега за америчко друштво, тачније, његов горњи социјалноекономски слој. Насупрот томе, постојало је у уверење да у социјалистичким земљама овог облика криминалитета нема, што се испоставило као нетачно (код нас је нпр. Милутиновић заступао такав став). Говорило се да су

у питању „корисне малверзације“ а разлог томе био је чисто идеолошке природе. Наиме, према схватању социјалиста, неједнакост међу људима је социјално условљена. Како је социјализам као својеврсна противтежа капитализму пропагирао једнакост за све, било би апсурдно признати да у таквом систему постоји друштвена појава, још и изразито негативна, која проистиче из друштвене неједнакости. Како је идеологија прожимала готово све поре друштва, па и науку, истраживања нису ни вршена шездесетих и седамдесетих година. Почетак последње деценије 20. века, конкретно, уједињење Западне и Источне Немачке, и распад СССР-а представљају преломни тренутак у новијој историји. Бивше социјалистичке земље централне и југоисточне Европе кренуле су у процес транзиције, тј. на пут повратка у грађанско друштво, увођењем вишепартијског система, преласком на тржишну привреду и претварањем државне (у нашем случају и друштвене) својине у приватну. Процес транзиције неке земље су пребродиле лакше, неке теже, а неке се још увек налазе у њему, али за све њих је заједничко повећање стопе општег криминалитета, а сагласно томе и криминалитета белог оковратника и привредног криминалитета у нестабилним политичким и економским условима какви су владали. Данас, глобализација као савремени друштвено – економски и геополитички тренд, значајно доприноси повећању обима овог типа криминалитата у свим деловима света, једноставно, где год постоје токови новца, постојаће и интерес за противправно богаћење. Уочљива је његова интернационализација и непознавање државних граница и суверенитета првенствено захваљујући пословању мултинационалних корпорација.

Као лајтмотив научних радова на ову тему, дакле, криминалитета белог оковратника као масовне друштвене појаве, наглашава се огромна материјална штета коју за собом носи, која је наиме, неупоредиво већа у односу на конвенционални криминалитет. Интересантан је следећи податак: у САД-у, службеник у једној од трговина на мало за годину дана проневерио је 600.000,00 долара, што је шест (6!) пута више новца у поређењу са штетом насталом од 500 провала и крађа које су се десиле у продавницама тог трговинског ланца!²⁵ Овај

²⁵ The Fifth IFex International Fraud & Financial Crime Convention London November 1-3, 2004, доступно на <http://www.oecd.org/newsroom/33866667.pdf>, приступ дана 13.12. 2016. године.

проблем препознат је и од стране Врховног суда САД који је поводом овог типа криминалитета навео да се ради о „једном од најозбиљнијих проблема са којима се закон суочава“. Милутиновић је нпр. у својој књизи пренео истраживање објављено у Москви 1979. године у коме се каже да је овај тип криминалитета привреди САД 1975. године нанео штету у висини од 24 милијарде долара, привреди тадашње Западне Немачке 1976. године штету од 5 милијарди марака а француској привреди 45 милијарди франака.²⁶ Ове податке треба ипак узети са резервом, управо у светлу наведеног у претходном пасусу, наиме, Милутиновић ипак спада у ауторе „земаља социјалистичког блока“.

Занимљиво је и питање жена извршилаца овог облика криминалитета. У првој половини 20. века, када је ово питање полако почињало да привлачи пажњу стручне јавности, пол учинилаца није представљао фактор који је привлачио пажњу. Сматрало се да је криминалитет белог оковратника „мушки криминалитет“. Разлог томе је чињеница да у то време жена на позицијама које су омогућавале бављење овим типом активности готово да није ни било. Патријархат, као социјална организација живота људи једноставно није пружао женама могућност за напредовање у каријери до позиција руковођења и располагања новцем и утицајем. Развојем друштвене свести пре свега, уз константан рад на унапређењу родне равноправности, другом половином 20. века, таква ситуација временом је почела да се мења. Жене су најпре долазиле до положаја заменица, секретара, саветница и слично па се следствено томе сматрало да су дела која спадају под криминалитет белог оковратника извршена с њихове стране мање друштвено опасна. Новија истраживања показала су да пол не игра никакву улогу у овом случају и да пропорцијално посматрано међу учиниоцима нема ништа мање жена него мушкараца, међутим, како мушкараца и даље има више на „позицијама моћи“ број мушкараца учинилаца још увек је доминантнији. Такође, треба приметити да напредовањем технологије и средстава масовне комуникације, интернета пре свега, све већи број људи има могућност бављења неком од активности која се може сврстати у овај облик криминалитета. Разлога томе има, али преовладавају два. Први би био тромост законодаваца приликом регулисања привређивања путем

²⁶ М. Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1990. стр.236

интернета, а последично томе и скромни капацитети институција које би закон требало да штите. Други разлог била би, својеврсна безличност приликом пословања, неостваривање личног контакта, већ „пословања преко жице“ што само може олакшати посао потенцијалним преварантима. Затим, чињеница вредна помена је да криминалитет белог оковратника представља „криминалитет пунолетних особа“. Малолетника као извршилаца овог облика криминалитета нема, а готово је немогуће и да их буде, што је потпуно разумљиво имајући у виду кривична дела која спадају под његов оквир.

Треба још једном истаћи да претходно наведене карактеристике²⁷ у потпуности одговарају раније датом опису криминалца белог оковратника, дакле лице са високим положајем и угледом у друштву, признати стручњак у одређеној области, јавна личност која држи до себе и представе другима о себи. Опет, ни ту не треба бити искључив јер се свакако не ради о правилу. Поготово у данашње време, у светлу поделе на криминалитет у вези са занимањем и организациони криминалитет, када овај први врше учиниоци који се налазе ниже на друштвеној лествици престижа и угледа, може се десити да се и неко потиче из нижих социјалноекономских слојева, припадник неке од субкултура које се раније нису везивале за овај тип криминалитета, одлучи да своје деловање усмери на активности као што су злоупотреба у служби, превара, проневера, итд.

4.2. Корупција као криминалитет белог оковратника

Ниједно друштво није имуно на корупцију. Појам корупција потиче из латинског језика, *corruption*, и у преводу значи подмитљивост, поткупљивост, или поквареност. Реч „корумпирани“ када се користи као придев, дословно значи *потпуно сломљено*. Сматра се да је ту реч је први пут користио Аристотел, што довољно говори у корист тезе да се ради о свеprisутном феномену.

²⁷ Из поглавља 3.3. Ко су бели оковратници, према Криминалистичкој евиденцији САД-а

Као дефиниција корупције најчешће узима схватање Светске банке, које гласи: „Корупција је злоупотреба јавних овлашћења за приватну корист.“²⁸ Налази се у најтешњој вези, готово да се може поистоветити, са криминалитетом белог оковратника, а такође и са организованим криминалитетом. Карактеришу је прикривеност, променљивост, мноштво појавних облика, широка распрострањеност и интернационализација, тешко доказивање у кривичнопроцесном смислу, користољубивост, перфидност (лукавство) учинилаца, и специфичан објекат који угрожава корупција, а то су законито функционисање државних и привредних институција и служби.²⁹

Дефиниција вредна помена јесте и она коју је дао Роберт Клитгард (Robert Klitgaard), један од савремених истраживача, а која је изражена формулом, што у правној литератури представља својеврстан преседан. Наиме, Клитгард је то представио овако: корупција = монопол (власти) + дискреционо право одлучивања органа власти – (не)одговорност тог органа.³⁰

Уобичајено је и криминалистико разликовање корупције на спонтану (уличну), уговарачку, политичку, судску и општу³¹. *Спонтана корупција* обухвата све облике спонтаног корумпирања јавних службеника или одговорних лица с циљем избегавања њихових законом предвиђених обавеза, а без претходног плана или посебне најаве. Овакви случајеви корупције карактеристични су за подмићивање цариника, припадника саобраћајне полиције, инспекција и других служби. *Уговарачка корупција* (корупција у јавној управи) подразумева склапање штетних уговора, доделу концесија, контингента и слично, уз узимање провизије или другог облика личне користи. *Политичка корупција* има различите појавне облике, од стварања тзв. црних фондова за финансирање политичких партија, до свесног "подметања" мањкавих закона или подзаконских аката. *Корупција у правосуђу* обухвата све облике противправног понашања припадника правосуђа, који имају за последицу кршење начела владавине права, једнакост пред законом и

²⁸ <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/content/cid1006/definicije>, приступ дана 27.2.2017. године

²⁹ М. Јелачић, Корупција - друштвеноправни аспекти и методи супротстављања, МУП Р. Србије, 1996. стр. 42

³⁰ Р. Клитгард, *International cooperation against Corruption, Finance and Development*, 1998.год.,стр.3-6

³¹ Ј. Станојевић, Д. Димовски, *Корупција у јавним институцијама*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2011, Београд, стр.97

равноправност. *Општа корупција* обухвата све остале облике корумпирања службених или одговорних лица у просвети, здравству, спорту, итд.

Како се ради о глобалном, свеprisутном проблему који попут рђе нагриза друштво, УН донеле су 2003. године у Њујорку Конвенцију против корупције која је код нас Законом³² ратификована 2005. године. Такође, у нашој земљи је 2005. године усвојена прва Национална стратегија за борбу против корупције, као и Акциони план за њено спровођење из 2006. године. Агенција за борбу против корупције је 2012. године поднела извештај о спровођењу Стратегије из 2006. године из кога произилази да су поједини циљеви „у највећој мери остварени, док други нису уопште или су само делимично решени.“ Међутим, у анкетама у нашој земљи последњих година, грађани као највећи проблем друштва именују управо корупцију на свим нивоима. Тренутно је на снази Национална стратегија за борбу против корупције за период од 2013. до 2018. године.

Корупција се искључиво везује за службену дужност, а јавља се тамо где постоји могућност и интерес. Законито и ефикасно обављање службе је од изузетног значаја за свако друштво, па је зато корумпирана она особа која занемарујући своју дужност злоупотреби положај и овлашћења која има, ради било какве користи, посредне или непосредне, материјалне или нематеријалне, за себе или другог. То су професионални криминалци, који припадају криминалцима белог оковратника. Налазе се на позицијама на којима примељују дискрециона овлашћења и решавају о правима и обавезама правних или физичких лица (нпр. издавање дозвола, уверења, диплома, утврђивање царинских или пореских обавеза, итд.). У процесу корупције постоје најмање два учесника, наиме, онај који подмићује назива се *коруптор*, а онај који се подмићује *корумпирани*. *Мито* представља *цену* којом се две стране неформално и тајно обавезују да ће испоштовати договор а користи су различите за сваког од учесника.³³

Будући да се у својим активностима и деловањима увек налазе на другој страни закона, организовани криминалитет и криминалитет белог оковратника теже

³² Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције („Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 12/2005)

³³ Ј. Станојевић, Д. Димовски, *Корупција у јавним институцијама*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2011, Београд, стр.100

легализацији незаконитих послова. Корупција представља најпогоднији начин којим се постиже неутрализација дејства закона, односно неутрализација оних који су надлежни за спровођење закона. Карактеристично је за носиоце организованог криминала да се увек служе застрашивањем и бруталним насиљем (према жртвама, сведоцима, конкурентским скупинама), али и да је њихово најјаче оружје корупција. У случају криминалаца „у оделима“ ствар је утолико другачија што насиље није њихов *Modus operandi*, међутим, корупцијом се и те како служе. Како је криминалцима један од основних задатака да прикрију своје илегалне активности, како за њих не би били процесуирани, то ће најлакше постићи заташкавањем. Логика којом се воде је врло проста, „што се не зна, није се ни десило“. Разлика може бити према коме је усмерена, у складу са природом активности, наиме, припадници организованих криминалних група настојаће да поткупе, подмите најчешће службенике полиције, тужиоце, затворске чуваре док би се „бели оковратници“ усмерили на рачуновође, административне службенике који су у ланцу испод њих, ревизоре, пословне партнере, медије, итд.

Као својеврсни резиме овог дела треба рећи следеће: криминалитет белог оковратника, корупција и организовани криминалитет су друштвено штетне појаве које иако се у значајном делу преклапају, ипак задржавају извесне особености. Корупција представља саставни део активности којима се служе криминалци поменутих типова, међутим може постојати и независно од њих у других сегментима друштва. Ако се посматра као криминалитет белог оковратника, било би речи о криминалитету у вези са занимањем и често би причинила мању штету од оне која се заправо прикрива, а може имати и једноставнији карактер, у циљу стицања додатних прихода. Поред тога што је неморална, такође је и инкриминисана у готово целом свету (нпр. давање и примање мита). Ипак, код нас се захваљујући медијима готово увек поистовећује са организованим криминалом, иако се ради о ширем и друштвено опаснијем феномену који поред институционалне реакције тражи једну ширу, пре свега едукативну акцију у друштву.

4.3. Примери из праксе

Више пута је до сада наглашено да се ради о изразито негативној појави, која са собом носи огромне штете по друштво, материјалне али и нематеријалне. Како би то било најбоље приказано, фокусираћемо се на неколико примера, горких искустава из прошлости, од којих су неки своје импликације имали на цео свет, а у исто време приказују све одлике о којима се у овом раду говори.

Као први пример узећемо „Аферу Вотергејт“. Укратко, афера Вотергејт је малтене постала појам под којим се подразумева серија политичких и корупционашких скандала за време Ричарда Никсона, тадашњег председника САД (ради се о периоду од 1969. – 1974., реизабран је 1972.). Име потиче од хотела Watergate, у држави Вашингтон, у коме су 17. јуна 1972. године ухапшена петорица провалника који су провалили у канцеларију националног одбора Демократске странке (Никсон је био републикац). Циљ је био да се прислушкивањем и пристојом дође до података који би касније били коришћени као компаративна предност републиканаца над демократама. Истрагу је у почетку вршио ФБИ (Федерални истражни биро) да би касније прешла у надлежност “Вотергејт комитета” који је образовао Сенат САД. Истрагом је касније утврђено да је ова провала била само једна у низу нелегалних активности а које су обухватале застрашивање, политичку шпијунажу и саботирање. Међу нелегалним радњама било је и коришћење новца сумњивог порекла који је долазио из Мексика а који је између осталог коришћен за финансирање Републиканске партије, али и ућуткивање подмићивањем седморице учесника у провали из 17. јуна. Након две године истраге против председника установљено је да је он знао за траке које су снимане приликом прислушкивања демократа, што га је коштало политичке подршке (иначе, Никсон је уживао доста велику популарност засновану на историјски значајним потезима, као што су окончање Вијетнамског рата, успостављање односа са НР Кином, а председавао је и седницом која је пратила америчко слетање на Месец). Схвативши да му прети опозив (тзв. импичмент) Никсон је десет дана након завршетка истраге поднео оставку, чиме је постао први и за сада једини амерички председник који је то урадио. Никсонов

наследник на месту председника Џералд Форд (такође републиканац) је потписао помиловање за Ричарда Никсона пошто је овај предао председничку функцију. Како је то још увек био период „Хладног рата“, јасно је да се ради о догађају који је уздрмао цео свет, сам врх једног од светскох полова тада је био ухваћен у озбиљној афери која је кршила како законске, тако и пре свега моралне норме друштва и угрозила саме темеље демократије у земљи која се представља за „колевку и највећег извозника демократије“. Оно што овај пример сврстава у категорију пар екселанс је то што осим оних доста нижих на хијерархијској лествици Републиканске партије, њене главешине, на челу са Ричардом Никсоном нису кривично одговарале већ наставиле нормалан живот, истина, ван високе политике. Не чини се као довољна санкција...

Други пример биће **„Светска економска криза“** или **„Велика рецесија“** с краја прве деценије 21. века, на коју је свима нама сећање још увек свеже. Њен тачан временски оквир се разликује од земље до земље, али теоретичари су сагласни да се ради о највећој кризи финансијског система још од „Велике депресије“ тридесетих година 20. века. Како је уопште дошло до ње? Крајем 2007. године у САД-у дошло је финансијске и хипотекарне кризе, која је изазвала домино ефекат, премда се радило о првој економији света у том тренутку. Банке су одобравале грађанима стамбене хипотекарне кредите по систему 2-28 (2 године „грејс“ периода, затим 28-годишња отплата), не водећи довољно рачуна о њиховој кредитној способности. Затим, банке су претварале кредите у обвезнице и њима трговале на секундарном тржишту хартија од вредности, на коме су поред америчких, учествовале финансијске институције из целог света. У једном тренутку, када су каматне стопе које су дуго времена биле ниске, порасле, наступила је општа инсолвентност кредитних дужника, који су почели продавати некретнине за које су кредите подизали.. Цене непокретности које су до тада енормно расле (тржиште некретнина се сматрало најсигурнијим), нагло су пале (тзв. „балон ефекат“), а са собом су повукле и вредност обвезница. Последице су биле огромни финансијски губици банака које су улагале капитал у те обвезнице, паду цена акција на свим тржиштима, и интервенцијама централних банака држава широм света како нека тржишта не би доживела потпуни колапс, и како би неки

привреди субјекти избегли банкротство (банке и осигуравајућа друштва). И поред тога, бројни привредни субјекти нису избегли гашење, а било је и оних који су пријавили губитке који се мере милијардама долара. Питање свих питања било би, ко је дозволио енормне пласмане субјектима лошег бонитета на самом почетку овог процеса, као и како су рејтинг агенције светског реномеа оцениле квалитет обвезница највишом оценом, ААА?³⁴ Одговор на ова питања директно вероватно никада неће бити познат, али кривце очигледно треба тражити у самим банкама, осигуравајућим друштвима, рејтинг агенцијама и другим субјектима финансијског тржишта чија глад за профитом и мегаломанија, путем превара и лажног представљања, довела до скоро потпуног колапса истог, док су за то време личне користи одговорних сигурно биле незанемариве. Одговорност привредних субјеката, као правних лица, и физичких лица, као одговорних лица у њима, више се ни не спомиње. Директне материјалне штете широм света мере се хиљадама милијарди долара, милионима радних места, па и егзистенцијом читавих породица у крајњем. Како би причу о овоме привели крају, искористићемо речи калифорнијског сенатора Била Крофорда (Bill Crawford) који је осамдесетих година изјавио следеће: „Најбољи начин да се опљачка банка је да се једна поседује.“³⁵

Било је већ речи о утицају глобализације на овај тип криминалитет, тачније, како погодује његовом ширењу стварајући повољне услове за развој. Наравно, ни наша земља није изузетак, чак, с обзиром на догађаје из блиске прошлости, процесе транзиције и евроатлантских интеграција у којима се још ивек налази, представљала је веома плодно тле за најразличитије врсте злоупотреба и малверзација, што свакако није похвално. Ако бисмо се вратили пар деценија и назад, тачније у СФРЈ, тада је криминалитет белог оковратника имао сасвим другачију димензију него данас. Наиме, у доба доминације државне и друштвене својине, активности учинилаца били су уперене против њих, а у сврху задовољења личних аспирација и потреба за присвајањем материјалних вредности. Такође, треба имати у виду и да је у том периоду систем био једнопартијски, а народ у

³⁴ Н. Тањевић, *Применљивост концепта криминалитета „белог оковратника“ у савременим условима*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр. 15 - 16

³⁵ Д. О. Friedrichs, *Капиталистичке банке као криминални предузетници – случај Wall street-a*, Универзитет Скрантон, САД, 2014. стр. 24 - 25

суштини веома индоктриниран социјализмом и „братством и јединством“, и није тешко схватити да су у таквој консталацији страначки прваци били доста привилеговани а уз то заштићени фактичким имунитетом који је доносио положај или сама црвена партијска књижица. Многе малверзације правдане су пред народом вишим државним или „самоуправним“ интересима, а проток информација уопште био је доста контролисан и сужен. Претварање национализоване државне земље у приватну, „масне“ провизије „заслужним друговима“ приликом привредних односа, а поготово „ситан“ криминалитет у вези са занимањем нису били ретка појава. Званична државна политика била је таква да овог типа криминала у земљи нема, али у стварности није било тако. Распад државе и ратна дејства деведесетих година 20. века донела су са собом своје специфичности које су се на овај или онај начин инкорпорирале у друштво. Криминал који у периоду кризе како државне власти тако и друштва уопште, уз приметно урушавање система вредности, постаје најпопуларније и најуносније занимање, изнедрио је посебну касту људи за које се данас употребљава назив „контроверзни бизнисмени“. Путем прања новца, и пласирања капитала, зарађеног на шверцу, трговини оружјем, наркотицима, цигаретама, и осталима нелегалним активностима, у легалне финансијске токове у процесу приватизације дошло је до огромних штета за друштво у виду пре свега отуђења нечега што су генерације стварале за ситан новац, затим губитком радних места и угрожавањем егзистенције широких народних маса, и на крају још већим богаћењем новостворене елите. Повезивањем са политичким елитама, што је посебно изражено након 2000. године, путем финансирања политичких странака донацијама, „анонимним“ најчешће, дошло је до развоја системске корупције највећег степена. То је довело до тога да су богати појединци малтене куповали прописе у свом интересу финансирањем предизборних кампања, и имали привилегован положај уопште. Годинама уназад, путем медија били смо сведоци разних афера, које су прожимале све поре друштва, готово да није било области привреде и друштва уопште која није страдала.

Нпр. „Афера кофер“³⁶ у којој су учествовали тадашњи вицегувернер Народне банке Србије Д. С. и високи функционер Социјалистичке партије Србије В. З., иначе кум тадашњег потпредседника Владе и министра полиције И. Д. и који је такође био у стану Д. С. који је напустио 15 минута пре доласка полиције због позива тадашњег секретара Владе Д. М.. Наиме, према оптужници која је касније подигнута Д. С. је примио 100.000,00 евра да би вратио дозволу за рад КЕБ банци, а В. З. је оптужен за помагање у давању мита. Епилог приче је ослобађајућа пресуда Вишег суда у Београду, због недостатка доказа, коју је касније потврдио Апелациони суд.

Још увек је свеже, и посебно болно, сећање на „Аферу индекс“, када је на Правном факултету у Крагујевцу због оптужби за „продавање испита, па и читавих диплома“ првобитно оптужено 87 особа, а касније због застаревања 44 особа, а који још увек није добио епилог и 1.1.2017. године улази у десету годину суђења.³⁷ У једном тренутку, у притвору је била трећина запослених на Правном факултету у Крагујевцу па је и његов опстанак био доведен у питање. Какав је само парадокс да у једној институцији која би требало да буде један од синонима за борбу против свих видова криминала водећи људи буду оптужени за примање мита, злоупотребу службеног положаја или трговину утицајем...

„Стецајна мафија“³⁸, афера чију срж су чиниле бројне афере и злоупотребе у привреди, за коју се говорило да је највећи случај у историји српског правосуђа и највећи обрачуна са корупцијом, стигло се до ослобађајуће пресуде за све похапшене, те поновљеног суђења само за део оптужених, а цео случај траје већ више од 10 година, затим „друмска мафија“, „фудбалска мафија“, „здравствена мафија“, „нафтна мафија“, „дуванска мафија“, итд...

У сваком од ових случајева, и мноштву њима сличних, уочавају се одређене закономерности. Спрегом политике и носилаца крупног капитала (за које је код нас у употреби доста креативан термин „контроверзни бизнисмен“) створена је

³⁶ <http://www.istinomer.rs/clanak/100/Da-li-je-bilo-afere-Kofer>, приступ дана 27.12.2016.

³⁷ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:642030-Afera-Indeks-ulazi-u-desetu-godinu-sudjenja>, приступ дана 27.12.2016. године

³⁸ <http://rs.n1info.com/a200506/Vesti/Vesti/Istinomer-tajmlajn-Slucaj-stecajna-mafija.html>, приступ дана 27.12.2016. године

ситуација фактичког имунитета за оне који су своје активности усмеравали у нелегалну зону. Давање и примање мита, злоупотребе службеног положаја, злоупотребе положаја одговорног лица, трговина утицајем, помагања и посредовања у овим делима, преваре, проневере и слична дела била су у протеклих двадесетак година саставни део наше свакодневнице. Штете, пре свега материјалне, како директне тако и индиректне, које су делатношћу актера ових нелегалних активности настајале биле су енормне. Тачну цифру никада нећемо сазнати, али се до скоро говорило да Србија због таквих околности сваке године изгуби један годишњи буџет (илустрације ради, у буџету Републике Србије за 2017. годину предвиђена је расходна страна од 1.162 милијарде динара, што је отприлике 9,5 милијарди евра³⁹).

Медији су увек помпезно преносили такве вести, што је наравно било питање тиража, али и улога медија је била делимично деструктивна, пре свега због ометања тока истрага и судских процеса стварањем додатног притиска на правосудне органе, али и због медијског спиновања које је свакако било присутно. Судски процеси трајали су и даље трају предуго, што је често доводило до застаревања, а многи од њих завршавали су се ослобађајућим пресудама због недостатка доказа. Они који су били окарактерисани као главни актери афера ретко су били осуђивани, већ су најчешће своју делатност настављали чим се медијска прашина слегне. Истина, било је осуђујућих пресуда, и затворских казни, али у питању су по правилу били нижи службеници, ситнији привредници, суштински, они са недовољно моћи у рукама, што потврђује да овај облик криминалитета код нас има исте оне особине као и свуда у свету. За крај овог поглавља, интересантно је споменути, у једном од својих интервјуа, политичар Н.Ч., био је упитан од стране водитељке од чега живи, на шта је он сталожено али бахато одговорио, цитирам, „Од недостатка доказа.“

³⁹ <http://www.blic.rs/vesti/ekonomija/vlada-srbija-usvojila-budzet-za-2017-godinu/hedcl5h>, приступ дана 11.01.2017. године

5. ЕТИОЛОГИЈА КРИМИНАЛИТЕТА БЕЛОГ ОКОВРАТНИКА

Сам термин „етиологија“ потиче из грчког језика и порекло води од речи *aitia* (узрок) и *logos* (наука) и представља филозофску науку о узроцима и последицама. У нашем случају, реч је о криминалној етиологији, као делу криминологије који проучава опште узроке криминалитета као масовне друштвене појаве и појединачне, посебне, непосредне узроке, услове и поводе јављања криминалног понашања (криминогене факторе).⁴⁰ Поједностављено, тражимо одговор на питање зашто се неко одлучи на активности које се могу сврстати у криминалитет белог оковратника, као тип криминалитета у чију суштину улазимо овим радом. Који су узроци криминалног понашања уопште, јесте питање које „мучи“ криминологе од самог почетка може се рећи, питање које је данас актуелно и питање о коме ће се у неком будућем времену дискутовати. Доћи до одговора на то питање јако је комплексно будући да у тој евентуалној „једначини има пуно варијабли“. Многи признати аутори давали су своје теорије о узрочности криминалитета, некада са мањим, некада са већим успехом, некада били прихватани у стручној јавности а некада оспоравани. Било је покушаја давања теорије о узрочности криминалитета уопште, а било је и оних теорија које су објашњавале узрочност појединих облика криминалитета док у другим случајевима нису биле применљиве. Такође, узимајући у обзир временску епоху из које датирају и стадијум развоја друштва у том тренутку, значај појединих теорија је варирао. Међутим, до једне општеприхваћене теорије о узрочности криминалитета није се стигло. Како се у нашем случају ради о специфичном типу криминалитета, о чијим особеностима је било речи, критички ће бити сагледане теорије признатих аутора, како би покушали доћи до оне која у највећој могућој мери објашњава узрочност настанка криминалитета белог оковратника. Основни разлог који намеће потребу за тим

⁴⁰ С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2012., стр. 27

јесте чињеница су се временом искристалисале поједине особине које су заједничке свим или готово свим учиниоцима дела овог типа криминалитета и које омогућавају неку категоризацију и формирање теорије. Међутим, управо ту треба бити пажљив јер свака претерана генерализација може постати сувишна и самим тим контрапродуктивна из разлога што је свако појединачно дело „животни догађај и прича за себе“ а такође и међу учиниоцима могу постојати карактерне, културолошке, социјалне и друге разлике.

5.1. Теорија диференцијалне асоцијације

Када се говори о криминалитету белог оковратника уопште, па и етиологији истог, чини се некако природним почети излагањем ставова и мишљења Едвина Х. Садерленда (Edwin H. Sutherland), „оца криминалитета белог оковратника“ како га у литератури називају а који епитет и овде користимо. Садерленд је сматрао да се теоријом диференцијалне асоцијације (или теорија разноврсних контаката), која припада групи социолошких теорија, може објаснити узрочност криминалитета уопште, па тако и овог типа. Суштина ове теорије била би да се криминално понашање „учи“ диференцирањем од усвојених општеприхваћених друштвених норми и асоцијацијом са криминалним понашањем и заснована је на социјалном окружењу и појединцима и вредностима које појединци уче из друштвених односа. Садерленд је представио 9 тачака које чине тезе његове теорије:⁴¹

1. Криминално понашање се учи.
2. Криминално понашање се учи у интеракцији са другим лицима, кроз процес комуникације.
3. Главни део учења криминалног понашања остварује се у оквиру примарних група.
4. Учење криминалног понашања обухвата: технике вршења кривичних дела, које су некада врло компликоване, а некада врло једноставне и специфично усмеравање мотива, порива, рационализација и ставова.

⁴¹ Е. Н. Sutherland, *Principles of criminology*, Philadelphia, Lippincott, 1939., стр. 6-7

5. Начин усмеравања мотива се учи и зависи од тога да ли је појединац у контакту са онима који имају позитивне дефиниције, односно одобравају криминално понашање или са онима који имају негативне дефиниције у односу на криминално понашање, тј. који га осуђују.

6. Појединац постаје криминалац због тога што прима више дефиниција које одобравају криминално понашање, а мање дефиниција које га осуђују.

7. Контакти са онима који одобравају, односно са онима који осуђују кршење норми разликује се по учесталости, трајању, значају и интензитету.

8. Процес учења криминалног понашања обухвата све оне механизме који су део сваког учења.

9. Иако је криминално понашање израз општих потреба и вредности, оно се не може објашњавати тим потребама и вредностима пошто је и некриминално понашање израз тих истих потреба и вредности.

Садерленд је такође уочио да се то „учење“ не мора вршити само у непосредном контакту са криминалцима, већ и „посредно“ путем књига, телевизије...или макар само слушањем прича које одобравају криминално понашање. Међутим, како је примећено да не постају криминалци сва она лица која су била изложена дефиницијама које одобравају криминално понашање, већ само нека, Садерленд је допунио своју теорију факторима који делују у моменту извршења кривичног дела. Дакле, потенцијални криминалац, који је претходно био изложен негативним дефиницијама, да би постао криминалац мора да се нађе у погодној ситуацији, за њега субјективно погодној а не према објективним мерилима, за извршење кривичног дела. Иначе, овој теорији највише замерано то што се емпиријски не може проверити, а и сам Садерленд је схватио да се њоме ипак не може објаснити узрочност свих типова криминалитета. Ова Садерлендова теорија изазвала је доста реакција у стручним круговима криминолога и социолога, па је тако Маршал Б. Клинард (Marshall B. Clinard) истакао да се теорија диференцијалне асоцијације не може применити на све типове криминалитета белог оковратника, при чему је истакао да фактор личности представља једнако важну карику у етиологији криминалитета белог оковратника. Као факторе везане за личност криминалца навео је: егоцентричност, емоционалну несигурност, негативан став према другим

људима, релативну важност статусних симбола попут новца.⁴² Међутим, уколико посматрамо ову теорију, пре свега кроз предочених девет теза, са становишта криминалитета белог оковратника, као аутор могу изнети мишљење да се може сматрати погодном за објашњење његове узрочности, узевши у обзир карактеристике учинилаца, дела која ту спадају, као и ситуације у којима се врши. Оно што би јој се могло замерити је да превише пажње усмерава на спољашње карактеристике, а занемарује оно унутрашње, психолошки и емоционални профил личности, због чега је поједини аутори називају „стерилном“.

5.2. Теорија рационалног избора

Ова теорија (позната и као теорија рационалног деловања) доминира савременим криминолошким схватањима о криминалитету белог оковратника. Ове теорија одређује извршење кривичног дела као резултат процеса одлучивања у коме појединац испитује и процењује могућности које су му доступне, као и потенцијал њихове исплативости са посебним фокусом на могућност да буде откривен, ухапшен и осуђен за почињено дело. Корисност је мера пожељности (атрактивности) исхода различитих могућих одлука, а у нашем случају, цена таквог одлучивања представља вероватноћу да ће у крајњем случају извршилац дела бити кажњен. Један од заговорника ове теорије био је Гари С. Бекер (Gary Stanley Becker) амерички економиста и социолог, добитник Нобелове награде 1992. године, који је заговарао примену теорије рационалног избора доста широко, у скоро свим сферама живота. Примена теорије рационалног избора на криминал белог оковратника може се прихватити, иако је глобални феномен да се фокус политике контроле криминала и даље налази на материјално инфериорним починиоцима кривичних дела који за много мање потенцијалне „користи“ ризикују већу „цену“. Сходно оваквом разумевању ствари, ефикасна превенција криминала белог оковратника састојала би се у ефикасности у откривању, хапшењу и судском процесуирању за извршено дело, што би имало и позитиван ефекат генералне превенције, тј. одвраћања од извршења кривичног дела других евентуалних

⁴² М. Clinard, *Sociology of deviant behavior*, New York, 1968., стр.269-279

извршилаца. Моралне и едукативне последице реакције институција на криминал белог оковратника као што је институционално кажњавање јесу указивање другима на моралне вредности на којима почива правни систем, као и само друштво уопште, и пружање смерница о томе шта представља тешко нарушавање тих вредности. Оно што представља посебну вредност ове теорије приликом посматрања криминалитета белог оковратника је, имајући у виду горе описану мисаону логичку операцију која претходи доношењу одлуке за извршење дела, то што одговара тези да су криминалци са белим оковратником углавном високо образовани, интелигентни људи, на високим и значајним позицијама у привреди или политици. Такође, код њих, као и код већине људи уопште, углавном не постоје психопатолошки поремећаји, као нпр. код извршилаца дела криминалитета насиља, који ремете процес рационалног размишљања и способности за расуђивање. Међутим, ни ова теорија не може самостално објаснити узроке настанка криминалитета баш из разлога што не постају сви људи извршиоци кривичних дела простом рационализацијом више избора већ је потребно много више фактора од тога. Можда је сврсисходније ову теорију посматрати као једну шему или модел који се јавља у свести извршиоца дела пре самог извршења него као узрок самог криминалног понашања.

5.3. Теорије опортунитета

Донекле слична претходној теорији је и теорија опортунитета, настала у САД, и која има две у основи сличне концепције објашњења узрока криминалитета. Специфично за њих је то што криминалитет објашњавају полазећи не од делинквента већ од жртве.

Прва је **теорија рутинских активности** коју су 1979. године формулисали Лоренс Коен (Lawrence Cohen) и Маркус Фелсон (Marcus Felson). Ова теорија говори о томе како свакодневне рутинске активности утичу на настанак и одржавање прилика за злочин. Коен и Фелсон тврде да криминал настаје када су испуњена три услова:

1. присуство мотивисаног преступника,

2. присуство погодне жртве (мете) и
3. одсуство способних чувара.

У нашем случају, посматрано са аспекта криминалитета белог оковратника, прва два услова су јасна, док трећи, одсуство способних чувара, заправо предствала постојање организационих или процесних могућности (мрежа, шема...) које омогућавају или олакшавају комуникацију између учиниоца и жртве. Иначе, преступник и жртва не морају бити у физичком контакту у овом случају, како због специфичности овог облика криминалитета, а пре свега због експанзије електронског пословања.

Друга је **теорија стила живота** формулисана 1978. године од стране Мајкла Хиндленга (Michael J. Hindelang). Према овој теорији, узроци криминалитета могу се тражити у специфичном животном стилу учинилаца и жртава, где редовне активности као нпр. одлазака на посао или неке животне навике поједанаца могу да повећају ризик од виктимизације. Такође, претпоставка је да преступник бира жртве из сопственог окружења. Посматрано кроз призму криминала белог оковратника, прилика за извршење настаје када организација радног окружења омогућава да се чињењем или нечињењем изврши кривично дело, уз постојање путева којима долази до извршења и конкретних прилика које настају на том путу. Свакако, обе ове опортунистичке теорије хипотетички су одрживе. Међутим, на практичном плану, ипак би њихова примена приликом објашњавања узрочности овог типа криминалитета била немогућа, пре свега због разноликости ситуација које живот може поставити и које би се тешко могле подвести под неку од ових шема. Криминалитет белог оковратника јесте сам по себи опортунистичке природе, али управо његова разноликост је та због које би „искочио“ из овде представљених теорија, наиме, могуће је преварити и најревноснију и најпажљивију особу било путем технолошких могућности било довођењем у поље бирократије или на неки трећи начин, па и уз „присуство чувара“ (трећи услов теорије рутинских активности), било то постојање интерне контроле, више инстанце или контроле било које врсте.

5.4. Теорија фрустрације

Крајем 19. и касније током 20. века, велики број аутора покушавао је да узрочност криминалитета објасни на пољу психологије. Тако је настала и теорија фрустрације, као једна од психолошких теорија. Фрустрација (или осујећеност) је стање лишености, осујећености човека да задовољи неки активан мотив који је било по субјективној, било по објективној оцени за једну личност веома важан. Људи на различите начине реагују када не могу да задовоље своје мотиве што све зависи од њихове фрустрационе толеранције. Што је човек фрустрационо толерантнији он лакше подноси неуспехе у задовољавању својих мотива, а ако је мање фрустрационо толерантан он се тешко мири и са најмањим неуспехом. Уколико наступи стање фрустрираности човек може реаговати реалистички, тако што ће тражити рационално решење проблема променом понашања или променом циља (конструктивне фрустрације) и нереалистички када проблем решава пребацујући узроке немоћи на друге или агресивним понашањем (деструктивне фрустрације). Дуготрајно стање фрустрираности има за последицу дезорганизовано понашање и анксиозност тј. осећање неспокојства, несигурности, тескобе и страха, па се на тај начин угрожава човеково ментално здравље.⁴³ Ова теорија полази управо од тога да криминално понашање настаје као одговор на фрустрације.

Наиме, до криминалног понашања долази услед агресије као реакције на фрустрацију. На први поглед, ова теорија могла би послужити за објашњење криминалитета насиља, посебно оног ситуационог карактера, као и имовинског криминалитета доњих друштвених слојева. Хипотеза коју постављам на овом месту је следећа, криминалитет белог оковратника може бити узрокован ранијим фрустрацијама, а приликом објашњавања његове узрочности, теорија фрустрације свакако може бити применљива, сама или у садејству са неком од других теорија. Поставимо ствари овако. Психолози истичу да фрустрације могу настати током целог живота, али да су оне из ране младости теже и могу се манифестовати касније. Узмимо нпр. фрустрацију насталу немогућношћу задовољења мотива за самоактуелизацијом или мотива за угледом и самопотврђивањем као виших мотива који је се јављају током раста и развоја човека, а обично један од узрока или макар

⁴³ <https://sr.wikipedia.org>, приступ дана 24.1.2017. године

фактора који доприносе томе буде и слабија материјална ситуација током одрастања и младости. Таква особа, уколико се једног дана буде нашла на позицијама моћи и одлучивања носи у себи и велику вероватноћу за развој криминалних активности. Наиме, биће у ситуацији да своје мотиве задовољи, новцем или ауторитетом, а услед дуготрајних фрустрација, потреба за њиховим задовољавањем биће јако изражена па чак толико да контролне механизме надвлада. Ова теорија може се надовезати на Садерлендову и пружити одговор на питање зашто од лица која су била изложена истим дефиницијама нека постају криминалци а нека не. Нарочито може бити применљива приликом објашњавања криминалитета у вези са занимањем (у светлу раније поделе на њега и организациони криминалитет) који је пре свега усмерен на послодавца, има блаже последице и већи круг људи је у могућности да се њиме бави. Ипак, на фрустрацију треба гледати као на један од узрока који може довести до појединачног криминалног понашања, док се криминалитет као масовна друштвена појава њоме не може објаснити.

5.5. Мултифакторска теорија

Вредна помена је такође, и мултифакторска теорија, или теорија многоструке узрочности, како се још назива, а њеним оснивачем сматра се Вилијем Хили (William Healy), амерички присхијатар. Настала је као реакција на теорије које су криминалитет објашњавале помоћу само једног доминантног фактора, са само једног гледишта било оно биолошко, психолошко или социолошко. Суштина ове теорије јесте следеће, криминалитет је производ великог броја разноврсних фактора који се разликују код различитих делинквената, који су међусобно повезани и који се не могу класификовати по неком универзалном критеријуму. Сваки од тих фактора игра одређену улогу у појединачним случајевима криминалног понашања а разликују се по томе што се неки чешће јављају од других. Мултифакторска теорија била је доста критикована у научним круговима, а највише од стране присталица Садерлендове теорије диференцијалних асоцијација,

који је уопште нису сматрали научном теоријом.⁴⁴ Међутим, чак и ако не испуњава научне критеријуме једне теорије и одудара од осталих криминолошких теорија, ипак заслужује одређену пажњу, макар успутно. Стоји и чињеница да је доста „широко“ постављена јер узрочност криминалитета покушава да пронађе увек кад постоје извесне везе и корелације, што може водити погрешним закључцима, јер некада и статистика покаже осим суштине. Како је било доста покушаја објашњавања узрочности криминалитета теоријама које су значајно уже и прецизније, а како и даље не постоји једна општеприхваћена теорија, можда значи да од таквих покушаја треба одустати и усмерити напоре ка формирању једне шире и применљивије теорије, а теорија многоструке узрочности могла би бити један од степеника на том путу.

Имајући у виду претходно изложене теорије, најутицајније у криминолошкој литератури на тему криминалитета белог оковратника, као и неке до сада мање значајне али свакако перспективне и са одређеном тежином, чини се потпуно исправним закључак да апсолутно поверење не треба поклонити ниједној, већ ће њихова примена зависити од становишта посматрача. Чак и теорија диференцијалне асоцијације Едвина Садерленда, као „најпозванијег“ да на ову тему говори има одређене недостатке и недоумице, али ипак, уколико би било потребно одлучити се за неку, избор би пао на њу, као најкомплетнију. Свакако, расправе на ову тему налазиле би се на терену науке и директан утицај на обим и криминалитета белог оковратника и његово сузбијање немају, али посредно могу бити од користи приликом доношења неког од будућих прописа како у области криминалистичких техника, тако и казнене политике, пеналних третмана, итд.

5.6. Криминогени фактори

Временом, примећено је да постоје околности, фактори који доприносе експанзији криминалитета белог оковратника и који могу деловати на макросоцијалном и на микросоцијалном нивоу. Под криминогеним факторима подразумевају се субјективни и објективни чиниоци који делују у процесу

⁴⁴ С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2012., стр. 308

настанка, формирања и коначне реализације криминалитета као масовне друштвене појаве и појединачног понашања. Криминогени фактори, иначе, деле се на узроке, услове и поводе.⁴⁵

Посматрано са макросоцијалног становишта, **глобализација и транзиција** су такви процеси, у данашње време неизбежни, који доприносе развоју друштва у целини, али отварају и нове могућности на пољу криминалитета. Не желећи да изнова на овом месту отварамо проблем феноменолошке природе везан за ова два повезана процеса, треба ипак рећи да концентрација моћи у рукама малобројних појединаца до које долази током ових процеса још више продубљује постојеће неједнакости што може водити и криминалном понашању. Затим, у данашње време слабије, али деценијама у назад, **индустријализација** као облик друштвеног развоја, и процес урбанизације која ју је пратила, били су катализатор криминалитета. Начин живота је у тим условима специфичан, друштвене везе су лабаве или готово никакве приликом промене места боравка људи, који су често били и у финансијској кризи, адаптација на нову средину била је отежана. Већа концентрација људи донела и веће могућности за разне преваре у служби, злоупотребе, проневере, фалсификате...

Што се фактора који делују на микросоцијалном нивоу тиче, ту треба извојити **образовање** као битно, имајући у виду профил криминалца са белим оковратником. Готово по правилу ради се о особама са високим образовањем, неретко и са академским звањем магистра или доктора, јер је премиса да се ради о виђенијим и утицајнијим члановима друштва, на позицијама моћи у привреди и политици. Истина, временом су дела овог типа почели вршити и нижи чиновници, нижи службеници, али је претпоставка високог образовања и даље стоји. Позната је тврдња присталица „песимистичке школе“ да више образовање „наоружава“ човека потребним знањем за развијање криминалне активности. Такође, **породица и породични односи** јесу јако битан фактор на микро плану, приликом проучавања криминалитета уопште, па самим тим и за тему о којој говоримо, као место у коме се личност примарно формира што касније може имати утицаја на карактерне

⁴⁵ С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2012., стр.331-332

особине лица, посебно имајући у виду Садерлендову теорију и питање да ли ће лице постати криминалац или не након изложености негативним дефиницијама.

Управо с тим у вези, у оквиру индивидуалних криминогених фактора, сагледавају се следећа питања, зашто од свих лица која су изложена истим спољашњим криминогеним утицајима, само нека од њих постају криминалци и да ли постоји „криминална психа“, тј. да ли су психичке особине то што их разликује? **Интелигенција** као једна од психичких особина, за наше становиште поготово интересантна, била је предмет расправа и дошло се до следећих, супротстављених ставова, наиме, према једном схватању, интелигенција уопште не утиче на криминално понашање, док према другом, што је интелигенција нижа, шансе за развој криминалне личности су веће, што се ипак првенствено односи на тзв. импулсивна дела (насилничка, сексуална, лакша имовинска кривична дела...). Међутим, чињеница је да дела фалсиковања, привредних престапа и других дела која спадају под домен криминалитета белог оковратника обично врше лица са вишом интелигенцијом, што је донекле и логично, јер је за вршење тих дела потребна пажљива и дуготрајна припрема, као и одређене посебне способности. Свакако, интелигенција није једини, нити одлучујући фактор у моменту планирања и упуштања у криминалну радњу. Осим неопходног степена интелигенције, иманентни чиниоци личности учинилаца ових дела су и одсуство моралних скрупула, лукавство, лицемерје, безобзирност, итд.⁴⁶ **Карактер лица и његове карактерне особине** се морају узети у обзир приликом разматрања узрочности. Наиме, као и у народној пословици, „сто људи, сто ћуди“, јасно је да ће се лица различитих особина имати различите ставове према криминалу и различито се понашати у криминогеним ситуацијама. Егоизам и егоцентричност, као и негативан став према другима уопште, су карактерне особине које би могле натерати личност у активности које спадају под криминал белог оковратника, имајући у виду имовинску корист, као једно од његових обележја, док је рецимо, приметно одсуство агресивности. Такође, можемо напоменути да су многе студије показале да учиниоци криминалитета белог оковратника себе сматрају

⁴⁶ Н. Тањевић, *Узроци привредног криминалитета у Србији*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.893

супериорнијим у односи на жртве својих дела и да себе не доживљавају као криминалце, већ да једноставно користе ситуацију у којој су се нашли као и способности које поседују.⁴⁷

Остали ендогени фактори, као што су темперамент, емоције, склоности, ставови или физиолошке особине, за наш случај не могу бити значајни и никакве релације није опотруно извучити, чак и уколико се у неком конкретном случају евентуално појаве битно доприносећи криминогеном понашању.

Прегледом литературе, може се увидети да аутори углавном више пажње посвећивали индивидуалним карактеристикама извршилаца тј. њиховим психолошким факторима него **ситуационим варијаблама**, као што су: висина понуђеног мита, временско ограничење за вршење радње, обавезе запослених на антикорупционо поступање и др.⁴⁸ С обзиром да је криминалитет беле крагне опортунистичке природе, како је раније речено, и поред све „добре воље“ потенцијалног учиниоца да учини кривично дело, он то неће моћи учинити уколико се налази у ситуацији и околностима које то онемогућавају, нпр. уколико су токови новца транспарентни и подложни честим контролама или уколико се контакти између лица овлашћених за дискреционо одлучивање одвијају под надзором или макар у присуству сарадника. Такође, сагледавање ситуационих варијабли, било би у сагласности са теоријом опортунитета, тачније, теоријом рутинских активности, која поред мотивисаног преступника, и погодне мете, подразумева и одсуство способног чувара, или у нашем случају ситуацију са минимумом потенцијалног ризика по учиниоца. Исто тако, уколико се ситуационе варијабле, тј. прилике, посматрају као кључне за настанак криминалитета, где потенцијални учинилац врши рационални избор између вршења криминалне радње или не, одговара становишту теорије рационалног избора. Ситуациона превенција намеће се као логичан одговор, тј. механизам онемогућавања вршења радњи које спадају у овај тип криминалитета. Наиме, оправдано је претпоставити да расте вероватноћа за појаву криминалитета белог оковратника (као и других облика криминалитета), уколико је дело лако извршити, мали је ризик од откривања и

⁴⁷ E. Stotland, *White collar criminals*, Journal of social issues, 33(4), стр. 179-196

⁴⁸ М. Ковачевић Лепојевић, В. Жунић Павловић, *Криминалитет белог оковратника и могућност превенције*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.40

хапшења, примамљива је награда, дело се може оправдати и средина то охрабрује.⁴⁹ Циљ ситуационе превенције је јасан, да ове околности што је могуће више отежа или чак учини немогућим како би се евентуално криминогено понашање спречило уместо касније откривало и кажњавало.

6. ИНКРИМИНАЦИЈЕ ПРЕМА КРИВИЧНОМ ЗАКОНИКУ РС

На почетку ваља напоменути да ће се приликом излагања имати у виду стање законодавства након доношења Закона о изменама и допунама Кривичног законика, који ступа на снагу 01.06.2017. године⁵⁰ (изузев појединих чланова који ступају на снагу 01.03.2018. године и одредаба члана 41 које ступају на снагу осмог дана по објављивању).

Оно што следеће треба истаћи је да у нашем Кривичном законнику (КЗ) нису посебно, у засебну групу издвојена кривична дела која спадају под овај облик криминалитета већ се она налазе у више глава (нпр. кривична дела против службене дужности, против правног саобраћаја, против привреде). Ово из разлога што су у нашем КЗ-у кривична дела груписана, на главе, према групном заштитном објекту, а разлог што се дело које припада криминалитету белог оковратника налази у већем броју глава је управо суштина ове врсте криминалитета, да се он врши злоупотребом најразличитијих легалних занимања зарад стицања противправне имовинске користи. Нелегалне активности се преплићу са потпуно легалним и често је тешко утврдити шта заправо представља прелазак црвене линије. Са друге стране, противправна корист, најчешће имовинска, је крајњи и највиши циљ оних који се одлуче на инкриминисане активности које се предузимају тамо где за њих има могућности и простора, било да се ради о привреди, приватном или јавном сектору, било да се ради о државним органима, носиоцима јавних овлашћења, без икаквих граница.

⁴⁹ М. Ковачевић Лепојевић, В. Жунић Павловић, *Криминалитет белог оковратника и могућност превенције*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.42

⁵⁰ <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2016/2769-16.pdf>, приступ дана 11.01.2017. године

Кривична дела против привреде смештена су у глави двадесет другој. Одмах треба рећи да је последњим изменама и допунама КЗ-а претрпела доста измена, а на први поглед је видљиво повећање броја инкриминација са 25 на 29. То је учињено тако што је уведено осам нових кривичних дела, а збрисана су четири кривична дела, од којих су два, злоупотреба монополистичког положаја и злоупотреба овлашћења у привреди, могла бити сврстана у криминалитет белог оковратника. Код појединих дела прецизиран је законски опис како би у већој мери одговарала реалности, јер је општост отежавала доказивање. Што се нових осам кривичних дела тиче, има схватања да она заправо и нису нова, већ се ради о инкриминацијама које су постојале у групи кривичних дела против имовине (злоупотреба поверења⁵¹, превара⁵²) и против службене дужности (проневера из члана 364 КЗ, давање и примање мита из чланова 367 и 368 КЗ), и ради се заправо о увођењу посебних облика постојећих дела. Тако нешто објашњава се непримењивањем или недовољним примењивањем постојећих инкриминација у судској пракси и потребом за раздвајањем извршења дела у приватном и јавном сектору.⁵³ Ове измене ступају на снагу 01.03.2018. године и до тада примењиваће се у досадашњем облику. Иначе, кривична дела из ове групе, углавном врши учинилац који има својство одговорног лица⁵⁴ према КЗ-у, иако је најновијим изменама код појединих дела законски опис промењен тако што се се на страни учиниоца не мора наћи одговорно лице.⁵⁵

⁵¹ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 216

⁵² Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 208

⁵³ С. Јовановић, *Коментар измена и допуна Кривичног законика „Сл. гласник бр.94/2016“*, Параграф лекс, Београд, 2017. стр.15

⁵⁴ Одговорним лицем у правном лицу сматра се лице које на основу закона, прописа или овлашћења врши одређене послове управљања, надзора или друге послове из делатности правног лица, као и лице коме је фактички поверено обављање тих послова. Одговорним лицем сматра се и службено лице кад су у питању кривична дела код којих је као извршилац означено одговорно лице, а у овом закону нису предвиђена у глави о кривичним делима против службене дужности, односно као кривична дела службеног лица.

⁵⁵ С. Јовановић, *Коментар измена и допуна Кривичног законика „Сл. гласник бр.94/2016“*, Параграф лекс, Београд, 2017. стр. 16

Превара у обављању привредне делатности,⁵⁶ је прво по реду дело из ове групе, и о њему је већ било речи. Представља дакле, једно од „нових“ дела, тачније, имовинско дело преваре прилагођено привредном пословању. Чак су и запрећене санкције исте, за основни облик дела казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна, док је за квалификоване облике, где је квалификаторни елемент висина прибављене противправне имовинске користи изнад четристопедесет хиљада динара, односно, милион и петсто хиљада динара, запрећена казна затвора од једне до осам година затвора односно две до десет година, уз новчану казну у оба случаја. Иначе, инкриминисана радња се састоји у довођењу другог у заблуду приказивањем лажних чињеница или одржавању у заблуди како би он нешто учинио или не и тиме нанео штету неком привредном субјекту, а све то у намери прибављања имовинске користи себи или другоме.

И **превара у осигурању,**⁵⁷ припада групи новоуведених, тј. имовинских дела прилагођених привредном пословању. Санкције су за нијансу блаже него за претходно дело, наиме, предвиђена је само казна затвора и то у трајању од три месеца до три године за основни облик, док је за квалификоване облике запрећена затворска казна иста као и када је у питању превара у обављању привредне делатности, са такође истим квалификаторним елементом. Инкриминисана радња је уништење, оштећење или сакривање осигуране ствари па затим пријављивање штете у намери наплаћивања уговорене суме од осигуравајућег друштва. Свакако, у привредном пословању преваре свих врста су јако често дело, и ова спецификација и прецизирање законског описа би требало да се покаже корисним.

Проневера у обављању привредне делатности⁵⁸, такође „ново“ дело, чији се законски опис разликује од описа кривичног дела проневера из члана 364 КЗ РС у свега пар речи. Наиме, инкриминисана радња је прибављање себи или другоме противправне имовинске користи присвајањем новца, хартија од вредности или других покретних ствари поверених на раду, али не у државном органу или

⁵⁶ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 223

⁵⁷ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 223а

⁵⁸ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 224

установи, већ у субјекту привредног пословања. Санкције су такође нешто блаже, три месеца до пет година затвора за основни облик овог дела, наспрам проневере као дела против службене дужности где је запређена казна шест месеци до пет година. Разлог томе можемо само претпоставити, превид законодавца је мало вероватан, тако да, логично објашњење је претпостављена виша вредност јавног сектора у односу на приватни. За квалификоване облике казне су исте, од једне до осам година затвора, односно, од две до дванаест година, уз већ уобичајене квалификаторне елементе изражене у висини прибављене противправне имовинске користи (четристопедесет хиљада, односно, милион и петсто хиљада динара).

Злоупотреба поверења у обављању привредне делатности⁵⁹, из реда „нови“ тј. имовинско дело злоупотребе поверења прилагођено сфери привреде. За постојање дела потребно је проузроковање имовинске штете субјекту привредног пословања о чијој се имовини и интересима учинилац стара, у намери да себи или другоме прибави противправну имовинску корист. Предвиђена је казна затвора до три године, за разлику од дела злоупотребе поверења као имовинског дела, где је предвиђена и новчана казна, док је за квалификоване облике предвиђена строжија казна за злоупотребу поверења у привреди.

Пореска утаја⁶⁰ је дело које од раније егзистира у нашем КЗ-у, и које у пракси најчешће, не мањка, и представља једно од дела која су асоцијација на криминалитет белог оковратника. И ово дело било је делимично обухваћено најновијим изменама и допунама, те је тако из законског описа дела избачен термин „законитост“ стечених прихода, што наравно не значи обавезу пријављивања незаконитих прихода и тиме њихову легализацију, већ за циљ има олакшавање рада правосудних органа.⁶¹ Да би дело постојало, потребно је да онај ко врши, односно пропушта, неку од инкриминисаних радњи из законског описа дела то чини у намери да на тај начин избегне потпуно или делимично плаћање

⁵⁹ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 224а

⁶⁰ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 225

⁶¹ С. Јовановић, *Коментар измена и допуна Кривичног законика „Сл. гласник бр.94/2016“*, Параграф лекс, Београд, 2017. стр.16

пореза или других прописаних дажбина.⁶² Занимљиво је то, што постоји праг износа обазеде чије се плаћање избегава и он износи петсто хиљада динара. Дакле, уколико неко утаји износ мањи од тога, нема кривичног дела и уколико евентуално буде откривен, одговараће за порески прекршај где су запрећене санкције значајно блаже. Иначе, запрећена санкција за основни облик дела је казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна, док је за квалификоване облике, где је квалификаторни елемент висина обавезе чије се избегавање плаћа прелази милион и петсто хиљада динара, односно седам милиона и петсто хиљада динара, запрећена казна затвора од једне до осам година затвора односно две до десет година, уз новчану казну у оба случаја.

Злоупотреба положаја одговорног лица⁶³, уведено изменама и допунама закона из 2012. године, раније члан 234, сада пренумерисан, представља специфично дело. Законски елементи овог дела су⁶⁴: 1) да учинилац има својство правног лица; 2) да искоришћава свој службени положај или овлашћење или прекорачује границе овлашћења или не обавља своју дужност; 3) да је неком од тих радњи за себе или другога прибавио противправну имовинску корист или другоме нанео штету. Из наведеног се види да је намера законодавца била за увођењем једног „општег“ дела коме ће се прибегавати ако криминална зона ниједног другог кривичног дела не би пристајала на прави начин. Ово дело требало је да буде „супсидијарно“ у односу на остала кривична дела против привреде, међутим, пракса је показала другачије, те је ова инкриминација преузела примат у односу на остале.⁶⁵ Најновијим изменама и допунама, у законски опис кривичног дела, додато је следеће: „уколико тиме нису остварена обележја неког другог кривичног дела“, из разлога што ипак у пракси постоји потреба за постојањем једног „општег дела“, а опет са настојањем да се његова употреба у будуће претвори у изузетак како би се животни догађаји квалификовали прецизнијим и конкретнијим инкриминацијама.

⁶² М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013., стр.244

⁶³ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 227

⁶⁴ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013., стр. 250

⁶⁵ С. Јовановић, *Коментар измена и допуна Кривичног законика „Сл. гласник бр.94/2016“*, Параграф лекс, Београд, 2017. стр.15

За основни облик дела предвиђена санкција је казна затвора од три месеца до три године, а такође, постоје и два квалификована облика.

Злоупотреба у вези са јавном набавком⁶⁶, раније члан 234а, поред пренумерације, доживео је и исправку техничке природе везану за извршиоца дела, па се сада уместо „одговорног лица“ каже „ко у вези са јавном набавком...“ а из разлога везаног за претходно кривично дело и његову пречесту примену у пракси, тачније, како би се правосудна пракса приволела да уместо њега употребљава дело злоупотреба у вези са јавном набавком.⁶⁷ Иначе, инкримисане радње су подношење понуде на јавној набавци која је заснована на лажним подацима, недозвољен начин договарања са другим понуђачима, злоупотреба положаја или овлашћења или прекорачење овлашћења у вези са јавном набавком или било која друга противпрвна радња у вези са јавном набавком. Санкција за основни облик дела је казна затвора од шест месеци до пет година, а постоји и квалификовани облик где је квалификаторни елемент вредност јавне набавке и цензус износи сто педесет милиона динара а запређена санкција је казна затвора од једне до десет година. Интересантно, законом је предвиђено и да се онај ко открије да се понуда заснива на лажним подацима или на недозвољеном договору са осталим понуђачима може ослободити од казне. Треба нагласити да се ради о једном од класичних дела криминалитета белог оковратника.

Злоупотреба у поступку приватизације⁶⁸, јесте једно од „нових“ дела. Суштински гледано, има сличности са претходним делом, злоупотребом у вези са јавном набавком, што уосталом и нумерација говори (чланови 228 и 228а), и израз је потребе за изналагањем адекватнијег одговора у борби са злоупотребима и махинацијама које су пратиле процес приватизације у нашој земљи и које га и даље прате. Инкриминисане радње су подношење понуде засноване на лажним подацима, противправно договарање са осталим учесницима у поступку или предузимање било које радње којом се утиче на ток поступка приватизације или на

⁶⁶ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 228

⁶⁷ С. Јовановић, *Коментар измена и допуна Кривичног законика „Сл. гласник бр.94/2016“*, Параграф лекс, Београд, 2017. стр.17

⁶⁸ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 228а

одлуке надлежних за спровођење приватизације, као и злоупотребе од стране службених лица у поступку приватизације којима се наноси штета капиталу или умањује имовина која је предмет приватизације. Запређена казна за основни облик дела је шест месеци до пет година затвора, док ће се за квалификовани облик учинилац казнити затвором од једне до десет година, уколико је вредност предмета приватизације преко триста милиона динара.

Закључење рестриктивног споразума⁶⁹, још један је од новитета у нашем кривичном законодавству. Иначе, према Закону о заштити конкуренције⁷⁰, рестриктивни споразум је споразум између учесника на тржишту који имају за циљ или последицу значајно ограничавање, нарушавање или спречавање конкуренције. Забрањени су и ништави, осим у законом изузетим случајевима. Ова инкриминација усмерена је пре свега на заштиту слободне тржишне привреде и односа на тржишту и донекле се може сматрати заменом за декриминализовано дело злоупотребе монополистичког положаја, односно, конкретизацијом. Запређена санкција за ово дело јесте казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна.

Примање⁷¹ **и давање**⁷² **мита у обављању привредне делатности** јесу последња два од осам нових кривичних дела, и из практичних разлога о њима говоримо обједињено. Наиме, јасно је да се ради о кривичним делима против службене дужности, примања и давања мита, прилагођених привредним односима. Инкриминисане радње обухватају примање или давање или захтевање или обећање поклона или друге користи да би неко деловао на одређени начин или не би деловао на одређени начин, закључио уговор или не, или на други начин кршио дужности у обављању привредне делатности на штету или корист субјекта привредног пословања или другог правног или физичког лица, зависно од случаја. У оба случаја, примљени поклон и имовинска корист ће се одузети, а као и у случају давања мита, као дела против службене дужности, предвиђено је да се

⁶⁹ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 229

⁷⁰ Закон о заштити конкуренције („Сл. гласник РС“, бр. 51/2009 и 95/2013), члан 10

⁷¹ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 230

⁷² Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 231

учинилац може ослободити од казне ако је дело пријавио пре него што је сазнао да је откривено. Предвиђене санкције су за дело примања мита у обављању привредне делатности је казна затвора од једне до осам година, а за дело давања мита у обављању привредне делатности казна затвора од три месеца до три године, што су блаже казне у односу на давање и примање мита као дела против службене дужности, што поново има за циљ већ истакнуо, а то је да нагласи значај јавног сектора и вршења јавних овлашћења за функционисање једног друштва уопште.

Одавање пословне тајне⁷³ јесте дело које би такође требало да утиче на заштиту слободне тржишне привреде и фер односа на тржишту. Притом, став четири овог члана говори шта се све има сматрати пословном тајном. Иначе, дело се врши тако што се неовлашћено другоме саопшти, преда или на други начин учине доступним подаци или се неовлашћено прибављају у намери да се предају непозваном лицу, при чему је битно да се докаже намера за предавање другоме, јер само прибављање таквих података без намере дањег предавања не представља кривично дело.⁷⁴ За нас је посебно интересантан квалификовани облик овог кривичног дела, а то је ако се одавање пословне тајне чини из користољубља, када је запрећена санкција казна затвора од две до десет година затвора и новчана казна, с обзиром да је стицање противправне материјалне користи једна од кључних карактеристика криминалитета белог оковратника. За основни облик дела, иначе, прописана је казна затвора од шест месеци до пет година, а оно што је посебно интересантно је да је законом предвиђено и одавање пословне тајне из нехата, са запрећеном казном до три године затвора.

Прање новца⁷⁵, раније члан 231, након пренумерације последњим изменама и допунама закона, пребачено је на последње место у групи кривичних дела против привреде. Представља једну од асоцијација на организовани криминалитет и криминалитет белог оковратника јер се активности које под њих спадају, на крају завршавају прањем новца и његовим пласирањем у токове легалне привреде. Објект радње извршења овог кривичног дела је имовина која потиче од неког

⁷³ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 240

⁷⁴ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013., стр. 258

⁷⁵ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 245

кривичног дела, а ово кривично дело врши се на више у законском опису наведених начина (конверзијом или преносом имовине, прикривањем или лажним приказивањем порекла имовине...итд.), а такође, неопходно је и да учинилац зна да та имовина потиче од кривичног дела.⁷⁶ Предвиђена санкција за основни облик дела је казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна, а за квалификовани облик, где износ новца или вредност имовине прелази милион и петсто хиљада динара, предвиђена је казна затвора од једне до десет година и новчана казна. Постоји још један квалификовани облик, када је дело извршено у групи, предвиђена је казна затвора од две до дванаест година и новчана казна.

Такође, поред наведених дела из групе кривичних дела против привреде, која су на први поглед карактеристична, о криминалитету белог оковратника може бити речи и у случају кривичног дела проузроковања стечаја из члана 232 КЗ-а, проузроковања лажног стечаја из члана 232а КЗ-а, даље, оштећење поверилаца из члана 233 КЗ-а и других који по својој природи можда не би могли бити сврстани у тај тип криминалитета. Разлог томе је што је привреда и привредни промет „жива ствар“, која почива на одређеним правилима и принципима и где је профит врховни циљ, а у таквим околностима свакако ће се пре или касније појавити интерес који се може испољити кроз криминално понашање, у првом реду оних који привредним субјектима управљају, који имају моћ у својим рукама, било финансијску или политичку, дакле, „бели оковратници“.

Кривична дела против службене дужности, налазе се у глави тридесет трећој. Треба нагласити, да приликом вршења дела из ове групе, извршилац најчешће има својство службеног лица⁷⁷ чије је објашњење дато у члану 112 тачка 3 КЗ-а. Такође, не спадају сва кривична дела против службене дужности у криминалитет белог оковратника (нпр. послуга из члана 365 КЗ) већ само она која могу да буду

⁷⁶ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013., стр. 247

⁷⁷ Службеним лицем сматра се: 1) лице које у државном органу врши службене дужности; 2) изабрано, именовано или постављено лице у државном органу, органу локалне самоуправе или лице које стално или повремено врши службене дужности или службене функције у тим органима; 3) јавни бележник, извржитељ, и арбитар као и лице у установи, предузећу или друго субјекту којем је поверено вршење јавних овлашћења, које одлучује о правима и обавезама или интегритетима физичких и правних лица или о јавном интересу; 4) службеним лицем сматра се и лице којем је фактички поверено вршење појединих службених дужности или послова; 5) војно лице

извршена од стране лица која су с обзиром на свој материјални и службени положај заштићенија од прогона и кажњавања.

Прво по реду је, логично, **злоупотреба службеног положаја**⁷⁸, за чији основни облик је запрећена санкција од шест месеци до пет година затвора, а постоје и два квалификована облика где је квалификаторни елемент прибављена имовинска корист, па тако, уколико она износи преко четрестопедесет хиљада динара казна је од једне до осам година, а уколико износи преко милион и петсто хиљада динара од две до дванаест година затвора. О овом кривичном делу говоримо уколико су испуњени следећи услови⁷⁹:

- да учинилац има својство службеног лица,
 - да искоришћава службени положај или овлашћење или прекорачује границе службеног овлашћења или пропушта дужне службене радње,
 - да неком од тих чињења или нечињења прибави себи или другом физичком или правном лицу какву корист или да другом нанесе штету или повреди неко право.
- Ради се о инкриминацији која би требало да штити државне органе и институције, носиоце јавне власти, па посредно и друштво у целини, издвајањем појединаца који поверена овлашћења користе противно праву и њиховој сврси, злоупотребљавајући их за своје лично богаћење. Дело криминалитета белог оковратника пар екселанс.

Кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и његовог заменика⁸⁰ јесте само по себи спречиљиво дело, наиме, не очекује се вршење кривичних дела од стране оних који су ту да би процесуирали друге који то чине. Међутим, пракса је показала да су такве ситуације могуће и зато је његово постојање оправдано, а предвиђене санкције су исте као и за претходно кривично дело, укључујући и квалификоване облике. Иначе, ово дело постоји ако судија, судија поротник, јавни тужилац или његов заменик у судском поступку у намери да другом прибави какву корист или му нанесе какву штету донесе незаконит акт или на други начин

⁷⁸ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 359

⁷⁹ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013., стр. 366

⁸⁰ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 360

прекрши закон (нпр. скривање судских предмета, уклањање из судског предмета неког списка значајног као доказ, неблаговремено поступање...) ⁸¹

Превара у служби ⁸² је дело за чији је основно облик запрећена казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна, а такође поседује исте квалификоване облике као и претходна дела, с тим што је и за њих предвиђена поред главне, и новчана казна, као споредна. Ово дело врши се тако што службено или одговорно лице, у вршењу службе, подноси лажне обрачуне или неком другом преварном радњом доводи у заблуду лице овлашћено за исплате, које ту исплату и врши. Мора постојати и субјективни елемент на страни учиниоца, а то је намера да себи или другојме прибави противправну имовинску корист. ⁸³

Проневера ⁸⁴ у смислу кривичног дела постоји уколико су испуњени следећи законски елементи ⁸⁵:

- да су учиниоцу новац, хартије од вредности и друге покретне ствари поверене у служби или на раду у државном органу, предузећу, установи или у неком другом субјекту и

- да их учинилац присвоји у намери да себи или другојме прибави противправну имовинску корист.

Што се предвиђених санкција тиче, запрећена је казна затвора у истом трајању као и за претходна дела, са такође два квалификована облика са истим квалификаторним елементом, а то је висина имовинске користи. Иначе, у светлу већ истакнуте поделе криминалитета белог оковратника, када је ово кривично дело у питању, може се говорити о класичном делу криминалитета у вези са занимањем.

Трговина утицајем ⁸⁶ јесте јако комплексно кривично дело, код нас уведено 2009. године, и представља криминалитет белог оковратника у свом пуном смислу. Ово кривично дело у погледу законских елемената има сличности са кривичним

⁸¹ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, 2013., стр. 366-367

⁸² Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 363

⁸³ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, 2013., стр. 369

⁸⁴ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 364

⁸⁵ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, 2013., стр. 370

⁸⁶ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 366

делима давање мита и примање мита, и у ствари представља посебну врсту мита, везано за коришћење службеног или друштвеног положаја или стварног или претпостављеног утицаја у **посредовању** да се противзаконито изврши или не изврши нека службена радња.⁸⁷ Посредовање, утицај на службено лице да оно касније учини или не учини нешто из свог делокруга, је дакле кључни елемент за постојање трговине утицајем као посебног кривичног дела. Но, и поред тога што се трговина утицајем сматра кривичним делом, оно се у судској пракси ретко или готово уопште не појављује јер је реч о специфичном облику корупције која се тешко доказује. Наиме, трговина утицајем се превасходно доказује прикривеним иследником или тајним снимањем, што тужиоцима ствара додатни проблем да пронађу особу која то може бити и прикупити довољно доказа да би се неко лице оптужило за корупцију остварену на тај начин.⁸⁸ Што се предвиђених санкција тиче, оне су различите услед разноликости могућих животних ситуација, али се свакако ради о затворским казнама, од неколико месеци за најблажи облик, па до десет година за најтежи.

Примање мита⁸⁹ је дело које може извршити искључиво службено лице и односи се на захтевање, примање или примање обећања поклона или било какве друге користи за себе или другог да у **оквиру свог службеног овлашћења** нешто учини или не учини. Постоји неколико облика дела, и за сваки су предвиђене вишегодишње затворске казне али треба посебно истаћи став три, квалификовани облик овог дела, који се односи на примање мита у вези са неком од кривичноправних радњи и односи се на полицију, тужилаштво, суд и Управу за извршење кривичних санкција, где су предвиђене казне затвора од три до чак петнаест година, што је доказ суштинске важности квалитетног и моралног поступања тих служби за једно друштво. Иначе, за постојање дела није битно да ли се ради о имовинској или било којој другој неимовинској користи, нити да ли је корист или обећање те користи примило службено лице непосредно или преко посредника.

⁸⁷ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013., стр. 372

⁸⁸ <http://www.dnevnik.rs/hronika/kriminal-belog-okovratnika>, приступ дана 11.02.2017. године

⁸⁹ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 367

Давање мита⁹⁰ као кривично дело, постоји када неко службеном лицу учини, понуди или обећа поклон или другу корист да оно у оквиру свог овлашћења нешто учини или не учини или када неко посредује при оваквом подмићивању. Као и у случају примања мита, за постојање дела није битно да ли се ради о имовинској или било којој другој неимовинској користи, нити да ли је корист или обећање те користи дато непосредно или преко посредника. Оно што кривично дело давање мита разликује од осталих из ове групе кривичних дела је то што се учинилац појављује лице које нема статус службеног лица, међутим, оно је узрочно-последично повезано са делом примање мита које врше лица која имају тај статус и захваљујући откривању једног, открива се и друго.⁹¹ Казнена политика је нешто блажа у односу на кривично дело примање мита, а такође, ставом четири, предвиђено је да се учинилац који је дело пријавио пре него што је сазнао да је оно откривено може ослободити од казне.

Кривична дела против правног саобраћаја, која се налазе у глави тридесет другој, такође представљају терен на коме се говори о криминалитету белог оковратника, будући да су данас друштвени односи генерално формализовани и да се оно што је на папиру сматра тачним. Правна и пословна кореспонденција одвија се готово по правилу писаним путем, посредно, а интереси да се пропис заобиђе, процедура скрати, нетачно прикаже тачним и слично ће увек постојати.

Фалсификовање службене исправе⁹², је са наше тачке гледишта најзначајније, из разлога што ово дело могу извршити службено лице или одговорно лице. Инкриминисане су следеће радње⁹³:

- уношење неистинитих података у службену исправу, књигу или спис
- неуношење неког важног податка у исте објекте радњи,
- оверавање својим потписом, односно службеним печатом таквих исправа са неистинитом садржином и

⁹⁰ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 368

⁹¹ Ј. Шупут, *Државна ревизорска институција и превенција криминалитета белог оковратника у јавном сектору*, Ниш, 2014., стр. 333

⁹² Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 357

⁹³ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013., стр. 364

- омогућавање својим потписом, односно службеним печатом прављење таквих исправа са неитинитом садржином.

Запрећена сакција је казна затвора од три месеца до пет година. Ради се о таквом делу, које је готово нераскидиво повезано са криминалитетом белог оковратника. Заиста ретко фалсификовање остаје једино дело које извршилац или извршиоци учине, а знатно чешће, до потребе за фалсификовањем исправа долази током вршења неког другог дела које спада у криминалитет белог оковратника, успутно, или као услов за неку даљу радњу. Исправа добијена фалсификовањем увек служи за извршење неке друге инкриминисане радње као што су превара или проневера и увек се своди на остваривање противправне имовинске користи за учиниоца или неког другог.⁹⁴ Дела криминалитета белог оковратника се пословично тешко откривају а још теже доказују. Међутим, када је у питању фалсификовање, ситуација је мало другачија. Наиме, за овим делом остаје писани траг, сама фалсификована исправа, која најчешће води и до извршиоца. У пракси, то значи да се понекад тужиоци, када имају проблем са доказивањем неког тежег дела за чије извршење постоје основи сумње, ипак одлуче за ово као „лакше доказиво“ иако је блаже, јер материјални доказ постоји и осуђујућа пресуда је извеснија.

Претходно је било речи о томе да, у изузетним случајевима, криминалитет белог оковратника може резултирати нарушавањем квалитета животне средине или здравља људи па чак и директним људским жртвама. Предвидевши такве случајеве, законодавац је прописао кривично дело из групе **кривичних дела против животне средине**, из главе двадесет четврте, **загађење животне средине**⁹⁵. Наиме, овим кривичним делом инкриминисано је кршење прописа о заштити, очувању и унапређењу животне средине, услед кога је дошло до загађења ваздуха, воде или земљишта у већој мери и на већем простору, и у основном облику запрећена санкција је казна затвора од шест месеци до пет година и новчана казна. Извршење овог дела могуће је чињењем или нечињењем, али је неопходно да су штетне последице настале кршењем прописа о заштити, очувању и унапређењу животне

⁹⁴ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013., стр. 363

⁹⁵ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 260

средине.⁹⁶ Ово дело конкретно јесте раније помињани случај када криминалитет белог оковратника доводи до директне материјалне штете, а често и до људских жртава. Некарактеристично свакако, али у пракси доста често. Како су закони тржишта данас сурови, компаније теже смањењу трошкова зарад што веће зараде или каквој-таквој ликвидности у тренуцима кризе. Логика којом се руководиоци воде, на први поглед је јасна, буџет ће бити скресан тамо где најмање „боли“ и где ће „најтише“ проћи. На пример, радници ће свакако радије пристати да раде без заштите опреме или са неодговарајућом опремом него да им се смање зараде а екологија и животна средина свакако могу истрпети непостављање филтера или испуштање токсина у реке. Таква ситуација трајаће све док не дође до људских жртава услед повреда на раду или великих природних катастрофа које већ морају скренути пажњу јавности. Међутим, материјална корист које се оствари непридржањем прописа често је већа од санкције која следи након откривања што свакако представља фактор који стимулишуће делује на неке будуће учиниоце.

Са овим делом је у вези, а исти су и разлози из којих се врше, и следеће, **непредузимање мера заштите животне средине**⁹⁷. Односи се на службено или одговорно лице које не предузме мере заштите животне средине или не поступи по одлуци надлежног органа а запрећена санкција је новчана казна или казна затвора до три године. Међутим, уколико услед овог дела које се врши нечињењем ипак дође до штетних последица, учинилац ће бити кажњен за кривично дело загађење животне средине. Ово кривично дело односи се најчешће на кршење појединачног правног акта, док се кривичним делом загађење животне средине крши пропис који представља општи правни акт.

⁹⁶ М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, 2013., стр. 277-278

⁹⁷ Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16), члан 261

7. МЕТОДЕ ОТКРИВАЊА И ДОКАЗИВАЊА

„Није лопов онај који краде, већ онај кога ухвате.“ – је народна умотворина раширена на овим просторима. Нажалост, потпуно одговара стању ствари, јер да би учиниоци били процесуирани, неопходно је кривично дело најпре открити или пријавити, у супротном, оно остаје „ван система“ и правно гледано „није се ни десило“. Везано за дела која потпадају под збирни појам криминалитет белог оковратника, то је значајан проблем, и управо је то разлог велике тамне бројке о којој се у литератури нашироко писало и пише. Наиме, један од циљева криминалаца са белим оковратником управо и јесте да се за само избршење дела никада ни не сазна. Зато су механизми којима се свако појединачно дело врши компликовани и пре свега промишљени, а уколико се за дело и сазна, настоје да последице избегну, нпр. поткупљивањем сарадника, службеника органа гоњења итд., или да истрагу усмере у другом правцу.

Криминалистичка тактика је грана криминалистике која изучава општа криминалистичка правила и радне методе за откривање и расветљавање кривичних дела и учинилаца, на основу искуства криминалистичких органа (полиција и тужилаштво). Криминалистичка методика, за нас овде битнија, је део криминалистике која се бави проучавањем најподеснијих техничких и тактичких метода и средстава за откривање и расветљавање појединих врста кривичних дела.⁹⁸ Основна (златна) питања криминалистике на која треба дати одговор да би један животни догађај, у закону означен као кривично дело, био процесуиран су: *Шта се догодило?, Где се догодило?, Када се догодило?, Како се догодило?, Чиме је учињено?, С ким се десило?, Зашто се десило?, Ко је жртва? и Ко је учинилац?*⁹⁹ Међутим, све оно што у теорији изгледа лако, у пракси се испостави компликованим. Откривање и доказивање дела ове врсте је огроман и тежак посао,

⁹⁸ В. Ђурђић, *Основи криминалистике*, Ниш, 2012. стр.3

⁹⁹ В. Ђурђић, *Основи криминалистике*, Ниш, 2012. стр.124-125

због саме њихове природе. Како се и којим то методама тачно ради, наравно, посебно имајући у обзир дела која су нам у фокусу? Одговоре на то најпре треба потражити у важећем Законнику о кривичном поступку из 2011. године. Пре свега, треба имати у виду да у поступку не смеју бити коришћени незаконити докази,¹⁰⁰ а то су сви они докази који су прикупљени у супротности са прописаним правилима, и они се издвајају из списка предмета.

Као и у случају сваког другог кривичног дела, и у случајевима који потпадају под криминалитет белог оковратника, докази могу бити прикупљени **саслушањем окривљеног и испитивањем сведока**. Имајући у виду тежину и озбиљност дела у питању, треба истаћи могућност коју пружа наш ЗКП, а то је **заштита сведока**,¹⁰¹ која се пружа уколико су испуњени прописани разлози на захтев јавног тужиоца или самог сведока, а може је одредити и суд по службеној дужности, а тиче се заштите идентитета сведока.

Затим, **провера рачуна и сумњивих трансакција**,¹⁰² где јавни тужилац наредбом, уколико су испуњени услови, може наложити банци или другој финансијској организацији да омогући посед одређених података. Међутим, уколико јавни тужилац овако прибављене доказе не искористи за потребе вођења кривичног поступка у року од 6 месеци, исти ће бити уништени, јер ипак представљају извесно задирање у приватност. Овај метод може бити посебно користан приликом разоткривања кривичних дела као што су прање новца, трговина утицајем, давање и примање мита с обзиром да се данас готово све веће трансакције обављају електронским путем.

ЗКП-ом приписане су и **посебне доказне радње**,¹⁰³ за одређена таксативно наведена кривична дела међу којима су и она од значаја у овом случају. За све њих такође важи правило о обавезном уништавању уколико не буду употребљени од стране јавног тужиоца за вођење кривичног поступка у року од шест месеци.

¹⁰⁰ Законик о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014), члан 16 став 1 и члан 84

¹⁰¹ Законик о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014) чланови од 105 до 112

¹⁰² Законик о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014), чланови од 143 до 146

¹⁰³ Законик о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014), чланови од 161 до 187

То су, пре свега, **тајни надзор комуникације** и **тајно праћење и снимање**, које на образложени предлог јавног тужиоца наредбом одређује судија за претходни поступак, а која се односи на надзор и снимање комуникације путем телефона, неког другог техничког средства, надзор електронске адресе, писама и других пошиљки, односно праћење и снимање осумњиченог. Ове наредбе извршавају полиција, Безбедносно–информативна агенција (БИА) или Војнобезбедносна агенција (ВБА), као и све остале радње које спадају под посебне доказне радње из ЗКП-а, и који о њиховом спровођењу сачињавају дневне извештаје.

Затим, **симуловани послови**, који омогућавају ефектно доказивање коруптивних дела, пре свега давање и примање мита и трговину утицајем. Спровођење ове доказне радње наредбом одређује судија за претходни поступак. У конкретном случају, то се спроводи тако што се најпре обележе новчанице, по серијским бројевима, или друга добра одговарајућом методом, затим се симуловани посао обави, и након примопредаје се лице лишава слободе и претресом се утврђује истоветност добара која су била предмет посла. У пракси је се често користи, и чак је могуће и препоручљиво да се комбинује са тајним праћењем и снимањем.

Рачунарско претраживање података, такође на образложени предлог јавног тужиоца одређује судија за претходни поступак. Може бити корисна метода, поготово када су у питању разне преваре и злоупотребе у привреди, као и банкарске и уопште финансијске малверзације, из разлога што се данас информатичка средства у пословању нашироко користе. Наравно, учиниоци настоје да доказе уклоне или макар сакрију, што је и логично, али проликом свакодневног пословања доста података се прође кроз „књиге“ и увек постоји шанса да ће бити откривена нека нелогичност, неки податак који ће сам по себи представљати доказ, или посредно водити ка неком доказу.

Прикривени иследник, представља најтежу меру са аспекта спровођења, а одређује је наравно судија за претходни поступак, на образложени предлог јавног тужиоца, када на други начин није могуће прикупити доказе или би њихово прикупљање било знатно отежано. Преставља убацивање лица, службеника полиције, БИА или ВБА, у саму криминалну организацију где се оно појављује као

један од извршилаца дела, а да би се оно заштитило, чак се и у базама података мењају његови лични подаци. Прикривени испитник се чак може испитати као сведок у поступку, наравно, без откривања идентитета, међутим, судска одлука се не сме заснивати искључиво или у одлучујућој мери на његовом исказу. Дакле, представља „помоћни“ доказ, док главни докази морају бити прибављени уобичајеним методама.

Мере о којима је до сада било речи, прописане су важећим Законом о кривичном поступку, али то не значи да су оне органима гоњења једино на располагању. За наш случај вреди поменути и одређене мере које су прописане Законом о полицији који детаљно регулише организацију и поступање припадника Министарства унутрашњих послова.

Наиме, приликом оперативног рада при откривању и доказивању дела криминала белог оковратника, службеници полиције могу у свом раду користити **полиграфско испитивање**.¹⁰⁴ Полиграф је апарат који може истовремено да бележи више физиолошких процеса у организму (крвни притисак, пулс, брзину дисања, психогалвански рефлекс, знојење...). Када се једна варијанта полиграфа користи у истражном поступку, онда се тај апарат назива детектор лажи.¹⁰⁵ Истина, уз извесна ограничења, а то је да се полиграфском испитивању лице може подвргнути само уз добровољни пристанак и писмену сагласност. Међутим, посебно треба нагласити, резултати полиграфског испитивања, не могу бити коришћени као доказ у кривичном поступку, због могуће извесне непоузданости, већ се користе искључиво у оперативном раду полиције као помоћно средство, у циљу даљег усмеравања тога истраге.

Још једна од активности полиције, која може бити искоришћена у ситуацијама када других могућности нема је **јавно расписивање награде**.¹⁰⁶ Објављује се у средствима јавног информисања, а поступак одређује министар унутрашњих послова. Ова оперативна метода је врло ретко коришћена до данас, међутим, мишљења смо да може бити од користи у случају откривања и доказивања дела криминалитета белог оковратника. Наравно, награда би морала бити адекватна, и

¹⁰⁴ Закон о полицији („Сл. гласник РС“, бр. 6/2016), члан 57

¹⁰⁵ <https://sr.wikipedia.org/sr> приступ дана 28.01.2017. године

¹⁰⁶ Закон о полицији („Сл. гласник РС“, бр. 6/2016), члан 63

под условом да добијена информација заиста буде од круцијалног значаја, што је и законски услов.

Што се правосуђа тиче, међу тужиоцима разлог за незадовољство јесте неодлучност да се одређен број покренутих судских поступака оконча на један од два могућа начина – доношењем пресуде или одустанком од кривичног гоњења. Наиме, много је предмета који су застали у некој фази истраге, доспевши у запећак у коме се месецима не дешава ништа. У таквим околностима правосуђе само по себи губи смисао који би требало да има и неповратно се удаљава од идеала правде, а конкретна последица тога је и проблем који имају тужиоци, који су као и судије, у обавези да годишње подносе статистике о успешности у раду и које су управо из тих разлога знатно лошије. Постоји велики број пријава поднетих без довољно чврстих доказа и многе истраге су почињале исхитрено, под утицајем дневнополитичких околности. Наставак поступка за тужилаштво повлачи ризик неуспеха, но ипак, то не би требало да буде разлог за избегавање доношења одлуке на основу стања у неком предмету. Један од успоравајућих фактора, може се рећи, јесте то што се, у законом одређеном тренутку у истрази, осумњиченима за финансијске малверзације великих размера, може омогућити одбрана са слободе. Чим нема притвора, општи утисак је да се никоме не жури да се правда истера до краја.¹⁰⁷ Разлог томе је што увек постоји ризик неоснованог притвора који би касније значио накнаду штете од стране државе, па се тежи да мера притвора што краће траје, уз наравно прокламоване вредности људских права и хуманог поступања са окривљеним. Затим, финансијске афере, разне злоупотребе у привреди, по правилу подразумевају већи број окривљених. Да би суђење уопште могло да почне потребно је да у судници буду присутни сви окривљени са браниоцима, јер се ради о поступцима где је стручна одбрана обавезна, и уколико неко изостане, суђење се одлаже, некад и на више месеци, што у крајњем случају може довести до застаривања кривичног гоњења. То добро зна одбрана, па су случајеви изненадних спречености веома чести, и готово увек оправдани медицинском документацијом до које се лако долази. Суд је ту углавном немоћан и

¹⁰⁷ http://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php, *Беле крагне измичу правди*, уторак 28.10.2003. године, приступ дана 17. 12. 2016. године

ослања се махом на добру вољу оптужених и њихових бранилаца, а разлоге маратонских процеса углавном и једни и други приписују супротној страни. Судије оправдање налазе у везаним рукама због неодговарајуће сарадње са другим институцијама, као и злоупотребу процесних могућности од стране одбране. Такође, у оваквим предметима трагови новца често воде до иностранства, због чега се прибегава међународној правној помоћи, која такође веома споро функционише. Праћење трагова новца у финансијским малверзацијама кључна је ствар у доказивању. Трагови се, како говоре искуства из праксе, често губе, а новац који је из земље физички изношен у „земље пореског раја“, враћа се електронском путем, кроз наизглед легалне уплате. То је највећа тешкоћа са којом се правосуђе суочава у покушајима да докаже дела финансијске природе која спадају у овај облик криминала. Познато је да је требало наћи рачуновођу да би се ухапсио Ал Капоне¹⁰⁸. То значи да је у поступак откривања и доказивања **неопходно укључити економисте**, јер се правници и полиција сада суочавају са недовољно познатим проблемима, за чије решавање не поседују стручна знања. Међутим, дешава се и да се у фази суђења вештаци економске струке практично издижу изнад суда, дајући налазе који су директни основ за пресуду, док се остали докази занемарују. Дакле, неопходно је да вештачења буду јасна и прецизна, да садрже прецизне и директне одговоре на питања формулисана од стране суда, тужилаштва и одбране, јер је то правницима и неопходно због непознавања материје, а да се уздрже од упуштања у правна питања, као што је сама квалификација дела, умишљај, итд. Наравно, одбрана налаза и мишљења вештака на главном претресу не сме бити изузетак већ правило, и свакако је ваља ценити заједно са осталим доказима. Што се тужилаштва тиче, у пракси, могли би се опредељивати за неку мање „спектакуларну“ квалификацију оптужбе коју је лакше доказати, па макар санкција била блажа, с циљем да се ти људи обележе, нпр. злоупотреба положаја одговорног лица уместо примање мита.

¹⁰⁸ https://sh.wikipedia.org/wiki/Al_Capone, приступ дана 26.01.2017. године

8. ПРЕВЕНЦИЈА КРИМИНАЛИТЕТА БЕЛОГ ОКОВРАТНИКА

Неспорно је да су правосудни систем и кривични поступак најадекватнији и најшире прихваћен одговор на извршење било ког кривичног дела, па стога и дела овог типа криминалитета. Међутим, како се ради о специфичном типу криминалитета, са особеностима које га у многоме усложњавају и разликују од „свакодневног или уличног“ криминалитета, поставља се питање да ли ми као друштво можемо да урадимо нешто више? Да ли је потребна, и да ли је уопште могућа једна шира друштвена реакција, на свим нивоима, како би се остварио позитиван утицај који би се огледао у смањивању како обима тако и последица криминалитета белог оковратника?

Било је већ речи о „цени“ коју свако друштво плаћа, а која се изражава милијардама, а такође и о директним људским жртвама које чак може проузроковати. Било је речи и о проблемима са којима се полиција и правосуђе сусрећу приликом откривања и доказивања дела овог типа криминалитета. Као логичан намеће се закључак да борба против криминалитета белог оковратника мора бити шира, тј. да поред репресивних мера, чији су резултати нажалост скромни, обухвати и превентивне мере. Шта би у ствари значило? Криминалитет белог оковратника је сам по себи, опортунистичке природе, дакле јавља се кад за њега има интереса и постоји могућност, пре свега. Како је интерес субјективна категорија на коју је теже директно деловати, превентивне мере које би биле спроведене требале би да буду усмерене на могућност вршења дела. Свакако, превентивне мере морала би пре свих, да спроводи држава, која поседује инструменте деловања и која је у крајњој линији носилац суверенитета, али би било пожељно да се та „борба“ пренесе и на ниже нивое, примера ради локалне самоуправе, месне заједнице, удружења грађана, итд.

Међу заговорницима овог приступа искристалисале су се одређене опште смернице или препоруке за превенцију овог облика криминалитета и то су:

подизање свести јавности о озбиљности дела, унапређивање законодавства, стратегија саморегулације и регулисање приступа информацијама.¹⁰⁹

Подизање свести јавности о озбиљности криминалитета белог оковратника као појаве, па тако и озбиљности сваког појединачног дела. Како у свету, тако и у нашој земљи, људи су мање осетљивији на дела ове врсте него на дела криминалитета насиља нпр. о чему је раније било речи, као и о узроцима тога и виде га као мање опасан а самим тим и мање штетан. Потребно је радити пре свега на свести да смо њиме погођени сви ми, као цело друштво, чак и ако нас се конкретна корупционашка афера или проневера новца не тиче директно. Посредно, кроз систем јавних финансија, сви смо оштећени, и то треба приближити људима како би били осетљивији и како не би олако прелазили преко малверзација и злоупотреба чији су сведоци. Корупција, као сродан феномен, такође је веома битан део приче. Грађани у нашој земљи је у анкетама годинама апострофирају као један од горућих проблема али често нису свесни да и сами доприносе њеној експанзији. Понеки путативни облици корупције ушли су чак у нашу свакодневност и доживљавамо је нормалном, нпр. давање поклона учитељици на крају школске године или давање поклона лекару након интервенције или прегледа, што чак своје корене вуче стотинама година у назад па у нашем народу постоји веровање да лек не делује уколико се за њега „не да нека част“. Док међутим политичка корупција и корупционашки скандали чији смо сведоци били дижу велику буру у јавности пре свега због новчаних износа који су у игри а тек онда због врећања морала и интелигенције људи који су њих на изборима учинили својим легитимним представницима. Мишљења сам да је тај проблем тешко искоренити и да уколико данас будемо кренули у борбу против њега пре свега васпитањем младих нараштаја у породици, затим и у школском узрасту, можемо постићи неке резултате у виду промене свести и схватањима људи за двадесет или тридесет година уз непрекидан и континуиран рад на нама самима. Медији, телевизија пре свега, овде могу одиграти значајну улогу путем програма који се

¹⁰⁹ М. Ковачевић Лепојевић, В. Жунић Павловић, *Криминалитет белог оковратника и могућност превенције*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.40 – 44

приказују а који свој утицај остварују превасходно на децу и младе и који је данас потпуно катастрофалан, деструктиван и може се слободно рећи болестан, што је у садејству са осталим аспектима друштва довело до потпуног поремећаја система вредности и инверзија нормалних и разумних ставова и схватања.

Унапређивање законодавства јавља се као услов без кога се не може. Мора се кретати у два правца. Први је везан за материјално право и односи се на пажљиво и детаљно нормирање свих облика недозвољених активности и праћење савремених тенденција како се не би отежавала ионако тешка борба правосудних органа. У светлу тога треба посматрати и најновије измене и допуне Кривичног законика РС, које, истина, већ наилазе на прве критике, али ипак треба оставити неко време па онда дати суд о томе. Други правац био би процесне природе и односио би се на проширивање овлашћења државних органа, у првом реду полиције и тужилаштва као првог борбеног реда против криминалитета белог оковратника, као и формирање посебних органа или тимова при постојећим органима који би били специјализовани и уско везани за ову област. Треба похвалити и активност међународних органа, пре свега Уједињених нација, али и Савета Европе и саме Европске уније који својим конвенцијама и препорукама доприносе развијању легислативе у земљама чланицама. Као посебна тема о којој би законодавци требало размислити, а о чему као аутор овог рада дајем позитивно мишљење, јесте предлог стратегије „јавног срамоћења“ учинилаца овог облика криминалитета, путем обавезног објављивања пресуде или забране постављања или бирања на функције јавне власти и рада у државним органима и привредним субјектима нпр. која би се изрицала упоредо с главном казном и мером одузимања користи стечене криминалитетом. Разлога и логике за овај „експеримент“ има, наиме, ради се позицијама које су пре свега добро плаћене, и на које би се заувек изгубило право уколико би до осуде дошло, што би у држави у којој је материјална ситуација таква каква је представљо „озбиљну кочницу“ приликом упуштања у вршење кривичних дела. Други разлог везан је за саме учиниоце и њихов ментални склоп, наиме, већ је било речи да се ради о људима који стварају о себи слику великих и важних, који се представљају вођама друштва и поседују велики углед и репутацију. Уколико би се ударило истима на њихов егo, претпоставка је аутора овог рада да би то имало

по њих теже последице и произвело већи ефекат него нпр. краћа казна затвора или новчана казна. Питање о коме би свакако и психологија требало да да свој суд... Истина, правне последице осуде своје место имају у глави VII важећег Кривичног законика Републике Србије. У светлу овде наведеног, највећа замерка актуелном решењу односила би се на члан 96 став 3 који каже да правне последице осуде могу трајати најдуже десет година. Мишљења сам да би требало предвидети њихово неограничено трајање, евентуално, уз могућност престанка под строгим условима. У сваком случају, када се говори о правним последицама осуде, мора се у обзир узети и поштовање људских права осуђеног лица, које је предвиђено како Уставом Србије, тако и међународних гаранцијама. Осуђујућа пресуда ипак, представља довољан разлог за ограничавање или чак одузимање неког од људских права, па је много значајније њихово поштовање током кривичног поступка.

Стратегија саморегулације у суштини значи неопходност усвајања интерних правилника, како у државним органима, тако и у привредним субјектима, које предвиђају сакције за недозвољено понашање, без обзира да ли је такво понашање већ прописано као кривично дело или прекршај. Поспешивање саморегулације заправо значи охрабривање пожељног понашања и сузбијање штетног или инкриминисаног у самом старту и без реакције државних органа већ од стране самог колектива. Наравно, то би значило да иста правила важе за све и потребно је осмислити механизам којим би и подређени могао да санкционише надређеног јер правила могу бити искрено прихваћена и поштована једино ако се у њих искрено верује. Код нас етички кодекси имају функцију најприближнију овој, али је јасно да у нашој земљи по овом питању ситуација за сада „тежи нули“, нажалост. Оснивање судова части или етичких комитета би свакако помогло али само под условом да се њима да неки вид фактичке моћи (нпр. право на изрицање новчаних казни или привремене суспензије) јер уколико резултат њиховог рада буде једино писмени или усмени укор, никакав ефекат неће бити остварен. Приступ заснован на изградњи и унапређењу индивидуалне етике суштинска је превентива и верујем да би пракса показала да је далеко јефтинији од приступа засниваног на репресији. У Србији, корак који треба похвалити је доношење Закона о заштити узбуњивача

2014. године¹¹⁰, који као категорије познаје унутрашње, спољашње и узбуњивање јавности. Између ових категорија, унутрашње узбуњивање, које представља откривање информације послодавцу, може се посматрати као једна од стратегија саморегулације. Спољашње узбуњивање представља откривање информације овлашћеном органу, што је пут којим треба ићи уколико реакција послодавца изостане. Узбуњивање јавности јавља се као крајњи потез када претходна два не доведу до резултата и представља откривање информација путем средстава јавног информисања, на јавним скуповима или обавештавања јавности на неки други начин. Код нас, услед помињаног нивоа материјалног стања у друштву, страх за радно место био је кочница за пријављивање активности и појава које одударају од етичких па и легалних. Овај закон пружа извесну заштиту узбуњивачима, па чак чланом 22 предвиђа и право на накнаду штете узбуњивачима уколико је на било који начин претрпе.

Регулисање приступа информацијама, нажалост, у нашој земљи вуче са собом много питања и отвара многе теме. Међутим, свакако да транспарентност представља један од најбољих видова борбе против корупције. Неинформисаност било које врсте свакако ствара погодну климу за криминалитет белог оковратника. У Србији је донет још 2004. године Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја којим се прописује обавеза објављивања информатора о раду јавних институција, као и његова садржина. Такође, у Србији постоји Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности и ту функцију тренутно обавља Родољуб Шабић. Реалност је таква да просечног грађанина детаљи пословних и новчаних токова на дневном нивоу ни не занимају, а такође не могу се ни све пословне информације, у виду пословних тајни, објавити. Међутим, прописивањем обавезног објављивања одређених података, као што би на пример били завршни рачуни, платни спискови или комплетна документација са јавних набавки ситуација би можда била и другачија јер би одређене информације ипак постале доступне па самим тим и дошле до репресивних органа.

¹¹⁰ Закон о заштити узбуњивача („Сл. гласник РС“, бр.128/2014)

9. ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

9.1. Опис и предмет емпиријског истраживања

Приликом истраживања научне литературе о криминалитету белог оковратника могуће је наћи велики број дефиниција истакнутих аутора, током година, али све оне могу се сублимирати у чувену Садерлендову дефиницију из 1949. године, *„кривична дела извршена од стране лица са високим и престижним друштвеним статусом у оквиру занимања које обављају“*. „Отац криминалитета белог оковратника“ поставио је основе, које је временом мноштво аутора обогатило и уобличио. Међутим, времена се мењају, као и прилике које нас окружују, политичке, економске, социјалне...па је за очекивати да до неких промена дође у свим сферама живота, последично, и у овој о којој говоримо.

С циљем темељног и свеобухватног изучавања феномена криминалитета белог оковратника, у оквиру овог рада најпре је спроведено теоријско, а након тога и емпиријско истраживање.

Предмет истраживања јесте криминалитет белог оковратника у пракси, дакле, у његовим појавним облицима (конкретно, кривична дела: злоупотреба положаја одговорног лица, члан 234 КЗ РС; злоупотреба овлашћења у привреди, члан 238 КЗ РС; фалсификовање исправе, члан 355 КЗ РС; фалсификовање службене исправе, члан 357 КЗ РС; злоупотреба службеног положаја, члан 359 КЗ РС; кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и заменика јавног тужиоца из члана 360 КЗ РС; несавестан рад у служби, члан 361 КЗ РС; превара у служби, члан 363 КЗ РС; трговина утицајем, члан 366 КЗ РС; примање мита, члан 367 КЗ РС; давање мита, члан 368 КЗ РС) и структура кривичних дела и учинилаца, као и проблеми и тешкоће које се у пракси јављају.

Истраживање је спроведено у Основном суду у Нишу, као стварно и месно надлежном за поступање у предметима поводом кривичних дела учињених у Граду Нишу и околини а за које је као главна казна предвиђена казна затвора до десет година и новчана казна. Просторни оквир дакле, обухвата подручје за које је Основни суд у Нишу месно надлежан, а што се временског оквира тиче,

истраживањем је обухваћен период од 2014. до 2016. године. Узорак је обухватио предмете у којима је поступак започео и правноснажно окончан током ове три године.

9.2. Циљ и значај истраживања

Главни истраживачки циљ би се морао формулисати као утврђивање феноменолошких и етиолошких карактеристика „криминалаца са белим оковратником“ као и структура дела која они врше, све то с циљем сагледавања реалног стања ствари у конкретној области као и критичког сагледавања теоријских схватања о криминалитету белог оковратника у данашњем времену.

Дакле, научни циљ истраживања је долазак до статистичких података који се односе на структуру учинилаца и кривичних дела и чијом би анализом евентуално указали на потребу ревизије појединих теоријских схватања о криминалитету белог оковратника, као и на свакодневни практични рад приликом спровођења кривичноправне репресије како би се оценила усклађеност са законодавним оквиром, те указивање на то да ли се и како може унапредити његова практична примена и да ли је потребно његово поновно законско редефинисање.

Непосредни циљ приликом спровођења овог истраживања био је долазак до адекватних, квалитативних података на основу којих би се на детаљан начин могао проучити модел личности учинилаца дела која спадају под овај облик криминалитета, као и саме карактеристике овог облика криминалитета у данашњем времену, док је споредни циљ истраживања је давање подстицаја и идеја за нека будућа истраживања која ће ову материју потпуније и свестраније обработити.

Значај овог истраживања огледа се у следећем, наиме, правац у коме иде ово истраживања може се везати за само стање законодавства у Републици Србији, будући да су материјални и процесни кривични законици „алат“ у рукама правосудних органа. Две су чињенице врло јасне, наиме, биће сваког кривичног дела понаособ мора бити довољно прецизно постављено, а да притом и даље представља општу правну норму, по самој својој природи, наравно, уважавајући

друштвене и социјално-економске прилике. Друга непобитна чињеница је да колико год постојање неког дела у конкретном случају било извесно, то ипак треба доказати процедурама тј. доказним средствима законом предвиђеним, што није ни мало лак задатак, посебно када се има у виду сложеност материје о којој овде говоримо, те је поред устаљених оперативних радњи полиције и доказних средстава које тужилаштво користи, потребан један флексибилан и чак, креативан приступ. Наиме, Кривични законик је управо обогаћен најновијим изменама и допунама, док су све чешће гласине о потребној поновној ревизији Законика о кривином поступку, те се подаци добијени ових истраживањем могу употребити као својеврстан „лакнус папир“ за сагледавање тренутног стања и евентуално неку будућу ревизију.

9.3. Хипотезе

Истраживач је поставио следеће хипотезе, које су истраживањем биле проверене:

1. Криминалитет белог оковратника најчешће врше породични људи средњег животног доба
2. Криминалитет белог оковратника изгубио је епитет „криминалитета мушкараца“
3. Ради се о криминалитету припадника образованијег друштвеног слоја
4. Обим и структура криминалитета белог оковратника показују одређену конзистентност и нису склоне великим варијацијама
5. Судски поступци у предметима поводом дела криминалитета белог оковратника трају предуго
6. Казнена политика српских судова је изразито блага
7. Криминал белог оковратника се „исплати“

9.4. Методе коришћене приликом спровођења истраживања

Током израде рада биће коришћене квалитативне методе, односно методе посматрања поједничних случајева и то метод анализе садржаја приликом увида у списе предмета и правноснажне пресуде, као и квантитативне методе, односно метод статистичке обраде и анализе података о структури учинилаца, кривичним делима и кривичним санкцијама изречене учиниоцима кривичних дела која спадају под криминалитет белог оковратника.

Приликом оцене резултата истраживања биће коришћени аналитички и логички метод с циљем дефинисања практичних законитости свакодневног рада органа кривичне репресије и евентуалних корелација између одређених неадекватних законских решења и практичних, свакодневних проблема.

Истраживање је спроведено априла 2017. године у Основном суду у Нишу.

9.5. Анализа резултата истраживања

Емпиријским истраживањем било је обухваћено укупно 156 предмета. Узорком су били обухваћени предмети вођени поводом кривичних дела која се могу подвести под криминалитет белог оковратника, и то:

- злоупотреба положаја одговорног лица, члан 234 КЗ РС
- злоупотреба овлашћења у привреди, члан 238 КЗ РС
- фалсификовање исправе, члан 355 КЗ РС
- фалсификовање службене исправе, члан 357 КЗ РС
- злоупотреба службеног положаја, члан 359 КЗ РС
- несавестан рад у служби, члан 361 КЗ РС
- превара у служби, члан 363 КЗ РС
- трговина утицајем, члан 366 КЗ РС
- давање мита, члан 368 КЗ РС.

Истраживањем није обухваћено кривично дело кршење закона од стране судије, јавног тужиоца и заменика јавног тужиоца из члана 360 КЗ РС, с обзиром да за исто

у Основном суду нисмо успели да добијемо податке. Такође, једно од „најкарактеристичнијих“ дела из ове групе, кривично дело примање мита из члана 367 КЗ РС, није обухваћено истраживање из разлога што је, с обзиром на запрећену казну, стварно надлежан Виши суд. Из истих разлога, истраживањем нису обухваћени, уколико их је било, најтежи облици кривичних дела превара у служби и злоупотреба овлашћења у привреди.

Структура кривичних дела, по годинама, је следећа:

	2014. година	2015. година	2016. година	Укупно
234 КЗ РС	15	11	14	40
238 КЗ РС	18	16	14	48
355 КЗ РС	1	2	0	3
357 КЗ РС	4	4	2	10
359 КЗ РС	11	12	9	32
361 КЗ РС	2	3	2	7
363 КЗ РС	1	0	1	2
366 КЗ РС	0	1	1	2
268 КЗ РС	4	6	4	14

Ова табела, у даљој анализи имаће велики значај. Наиме, и поред претходно наведених дела која су изостављена, представља једини доступан емпиријски утврђени податак о структури и обиму криминалитета белог оковратника. Свакако, на овом месту још једном треба скренути пажњу на „тамну бројку“ криминалитета белог оковратника, о којој је апсолутно немогуће прибавити било какве релевантне податке, али за коју се, због саме природе дела о којима је реч, може са сигурношћу претпоставити да је велика.

Што се тиче података у горњој табели, може се приметити да се три кривична дела издвајају од других као учесталија (злоупотреба положаја одговорног лица, злоупотреба овлашћења у привреди и злоупотреба службеног положаја). Верујемо да та чињеница не одсликава буквално реално стање, већ је створен привид из

разлога што је биће та три кривична дела у питању шире постављено. Наиме, свакодневно обављање послова је „жив“ процес који је често тешко подвести под одређене оквире и норме. Када се ради о кривичним делима, и међу њима постоје разлике у „општости“, и ту разлику објаснићемо простим и очигледним примером указавши на два кривична дела: злоупотреба службеног положаја и фалсификовање службене исправе. Јасно је и на први поглед да фалсификовање службене исправе може представљати један од облика злоупотребе службеног положаја, али облик препознат од стране законодавца као посебан, који се јавља у одређеном и довољном броју случајева, и његово постојање је потпуно оправдано. Исто тако, постоји и неодређен број случајева злоупотребе службеног положаја који су животно могући, а опет недовољно карактеристични и чести да би представљали посебно кривично дело. Такође, уколико би сва дела била уско постављена, постојала би реална опасност да одређена деликтна радња остане непредвиђена и „невидљива“ за кривично правосуђе. Све наведено оправдава постојање тих „шире“ постављених кривичних дела, међутим, правило које би органи кривичног правосуђа морали поштовати приликом квалификације дела је да не би смели посезати за „општим“ (супсидијарним) кривичним делом уколико постоји прецизан и конкретан облик.

Када је реч о учиниоцима кривичних дела, о „белим оковратницима“, најпре, било их је укупно 220 у већ споменутом броју од 156 предмета. Математички посматрано, ради се о просеку од 1,4 окривљена по предмету, међутим, тај податак нема неку вредност с обзиром да је реално стање ствари, заправо, да је у највећем броју предмета окривљено једно лице, а у знатно мањем броју се ради о два или три окривљена, док укупан број окривљених подижу малобројни предмети са већим бројем окривљених. Што се полне структуре тиче, 182 (82,7%) окривљена су мушкарци, док је жена било 38 (17,3%).

Стручна спрема окривљених забележена је на следећи начин. Високу стручну спрему има њих 107 (48,6%), вишу стручну спрему њих 14 (6,4%), средњу стручну спрему има 85 окривљених (38,6%), док је забележено и 14 окривљених (6,4%) са завршеном само основном школом, што представља својеврсно изненађење.

Породичне прилике окривљених огледају се у следећим подацима. Најпре, брачно стање окривљених у време вођења поступка било је следеће: ожењених односно удатих било је 155 (70,5%), разведених 25 (11,4%), неожењених односно неудатих 28 (12,7%), док је удоваца/ица било 12 (5,4%). Такође, значајан податак за сагледавање породичних прилика окривљених је и родитељство. Родитељи једног детета су њих 56 (25,5%), двоје деце њих 107 (48,6), док су родитељи троје или више деце њих 23 (10,5). Без деце било је њих 29 (13,2%).

Када се ради о старосној структури окривљених у тренутку вођења поступка, дошло се до следећих података. Мање од 30 година има њих 9 (4,1%). Од 31 до 40 година има њих 39 (17,7%), од 41 до 50 година има њих 68 (30,9%), од 51 до 60 година њих 64 (29,1%), док је преко 61 годину имало 40 окривљених (18,2%).

За свестрано сагледавање личности окривљених значајан је и следећи податак, наиме, у тренутку вођења кривичног поступка, 190 окривљених (86,4%) било је претходно неосуђивано, док је њих 30 (13,6%) претходно правноснажно осуђивано за неко кривично дело. Чињеница је од значаја за сагледавање ранијег живота окривљених, њихових склоности и навика, наравно, у садејству са осталим подацима.

Што се тиче самих кривичних поступака поводом дела о којима је реч, прикупљени су следећи подаци. На први поглед, подаци о кривичном поступку не могу бити релевантни за сагледавање шире слике о феноменологији и етиологији криминалитета белог оковратника, међутим, то можда и није баш тако, о чему ћемо касније говорити.

Најпре, просечно трајање поступка је 15 месеци. За сложени кривични поступак са много окривљених и компликованим доказним поступком, за период од 15 месеци се може рећи да је подношљив, али с обзиром да се ради о просеку, тај период је ипак предуг, и требало би настојати скратити га, макар за трећину. Треба истаћи на овом месту и опасност од наступања апсолутне застарелости кривичног гоњења услед одуговлачења, која је иначе, и током истаживања забележена.

Кривични поступци завршавали су се следећим исходима: осуђујућих пресуда било је 109 (49,5%), одбијајућих (апсолутна застарелост, одустанак јавног тужиоца од оптужбе...) 31 (14,1%) и ослобађајућих 80 (36,4%). За ове податке се може рећи

да су алармантни. Наиме, поглед на цифре говори да половина оптужних аката јавног тужилаштва доживи неуспех, јер логички посматрано, све осим осуђујуће пресуде је у супротности са радом јавног тужилаштва. Истина, део кривице за застареле предмете лежи и на суду, али најмање подједнак део кривице за то је и на јавном тужилаштву. Одустајање од оптужбе је још опаснија и штетнија, чак и материјално штетнија прича. Чему истрага, оптужни акт и доказивање на главном претресу да би онда онај ко је водио истрагу и писао оптужни акт, одустао од истог!? Рад правосудних органа је сам по себи веома скуп за државу и друштво да би се тако нешто допуштало. Још ако се ради о предмету где је окривљеном био одређен притвор, и који касније тражи накнаду штете због неоснованог лишења слободе, штета је још и већа.

Када се ради о казнама, цифре говоре следеће: на безусловну казну затвора осуђено је њих 18 (16,5%), на условну затворску казну осуђено је њих 78 (71,6%), на казну затвора и новчану казну њих 3 (2,7%), док је на казну затвора у кућним условима осуђено њих 10 (9,2%). Осуђени су иначе били обавезани да плате трошкове судског поступка и судски паушал који је износио од 1.000 до 10.000 динара.

9.6. Анализа постављених хипотеза

1. Криминалитет белог оковратника најчешће врше породични људи средњег животног доба

Ова хипотеза може се сматрати доказаном и истинитом.

Резултати до којих се дошло емпиријским истраживањем су очекивани, наиме, када је старосна структура у питању, највише учинилаца је средњег животног доба, док међу младима и онима пред крај радног века и у пензији, има најмање учинилаца. Такође, међу окривљенима, доминантан је број оних који су у браку, у односу на разведене и оне који никада нису били у брачној заједници, што је такође чињеница која иде у прилог постављеној хипотези. У прилог овој тврдњи иде и податак да су окривљени углавном остварени као родитељи, и да је само 13% њих

без деце. Овако постављена слика просечног учиниоца криминалитета белог оковратника, свакако не би представљала нешто што одговара стереотипу уличног криминалца, већ одражава особености овог облика криминалитета.

2. Криминалитет белог оковратника изгубио је епитет „криминалитета мушкараца“

Ова хипотеза такође се може сматрати доказаном.

Емпиријским истраживањем дошло се до податка да је однос мушкараца и жена, као окривљених у предметима везаним за неко од дела које се може подвести под криминалитет белог оковратника, 4,8 према 1, што на први поглед делује као дискредитација ове хипотезе. Међутим, треба имати у виду да је некада, средином прошлог века, у време када је постављена теза да се ради о „криминалитету мушкараца“, број жена извршилаца у овој области тежио нули, а разлог томе су промене у друштвеном животу и схватањима на глобалном плану. Исто тако важна чињеница је и да је тај број жена учинилаца (17,3%) свакако је већи од процењеног броја жена учинилаца кривичних дела уопште у Србији (7%),¹¹¹ те свакако представља податак да се жене процентуално чешће одлучују на овај тип криминалитета у односу на било који други.

3. Ради се о криминалитету припадника образованијег друштвеног слоја

На основу резултата емпиријског истраживања, ова хипотеза је делимично доказана.

Подаци до којих се дошло су очекивани у делу да је окривљених са високом стручном спремом, као и вишом стручном спремом, јер се они ипак посматрају као образованији друштвени слој, било више у односу на оне са средњом стручном спремом. Оно што се може сматрати неочекиваним је да је било и окривљених са завршеном само основном школом, истина, само 6,4%. Међутим, за однос броја окривљених са високом стручном спремом и вишом стручном спремом, као образованијих, према броју окривљених са средњом стручном спремом и оних са

¹¹¹ <http://www.politika.rs/scc/clanak/362761/Od-saucesnica-u-zlocinu-do-sefica-bandi>, приступ дана 06.3.2017. године

завршеном само основном школом, иако осетна разлика постоји, не може се рећи да је доминантан (55% према 45%). Посматрајући ове резултате, треба имати у виду и чињеницу да се у нашој земљи у последњих деценију и по нагло повећава број високо образованог становништва, хиперпродукцијом, може се рећи.¹¹² На основу свега реченог, долази се до закључка да криминалитет белог оковратника заиста врши образованији део становништва. Међутим, образовање свакако није пресудно, и не спада у основне и обавезне карактеристике овог облика криминалитета данас, већ се може рећи да је битнија фактичка позиција на којој се одређена особа налази на друштвеној или политичној лествици, или у привредним токовима, а која нажалост, није увек праћена адекватним образовањем као предусловом.

4. Обим и структура криминалитета белог оковратника показују одређену конзистентност и нису склоне великим варијацијама

Хипотеза се може сматрати доказаном.

Основни инпут приликом образлагања ове хипотезе биће раније приказана табела. Већ на први поглед јасно је да она говори у прилог потврде ове хипотезе, међутим, свакако да је могуће и пожељно њено анализирање. Истина, табела садржи одређене недостатке, о којима је раније било речи те бисмо сада избегли понављање. Као евентуална мана овде би се могло истаћи да је период од последње три године кратак за озбиљније анализе о обиму и структури криминалитета белог оковратника. Међутим, указали бисмо на нешто друго. Као што је тамна бројка криминалитета белог оковратника једна од његових основних карактеристика о којој овом приликом нећемо трошити речи, он поседује још једну карактеристику. Наиме, и та дела која буду откривена и процесуирана, која представљају „белу бројку“, готово по правилу нису извршена непосредно пре откривања, већ један дужи временски период пре откривања, који се може мерити и годинама. Сама природа овог облика криминалитета је таква, он не привлачи пажњу, док не наиђе нека контрола, ревизија, инспекција, или буде на неки други начин посредно

¹¹² <http://www.eastside.rs/index.php/drustvo/128-ucimo-da-bi-bili-na-birou-hiperprodukcija-kadrova-a-posla-nema?> , приступ дана 16.3.2017.

откривен, о чему је такође раније било речи. С тога, подаци из табеле подложни су тумачењима, те би се чак могло рећи да пре одражавају тенденцију рада органа кривичног правосуђа у овој области последњих година, него број извршених дела. Било како било, посматрајући табелу, чињеница је да великих осцилација у кретању броја процесуираних предмета нема, и да се из године у годину јавља сличан број кривичних дела, како по обиму, тако и по структури.

5. Судски поступци у предметима поводом дела криминалитета белог оковратника трају предуго

Хипотеза се може сматрати доказаном.

Претходно у тексту, изнели смо податак да је емпиријским истраживањем утврђено просечно трајање судских поступака 15 месеци. Оно на шта сад скрећемо пажњу, је да се тај период од 15 месеци односи на период од подизања оптужног акта, па до правноснажне пресуде. Рачунајући фазу истраге, јасно је да је тај период још дужи. Суђење у разумном року, као идеал коме треба тежити прокламован је у Уставу РС, као и Законнику о кривичном поступку. Тај идеал, међутим, има и практичну страну, наиме, ефикасност води економичности, како за државу, тако и за окривљеног, што је у данашње време јако битно. Правна сигурност такође представља идеал коме се тежи и управно због ње, постоји институт застарелости. Логично, окривљени имају право на било коју стратегију одбране, па и одуговлачење поступка до застаревања. Ослобађајућа или одбијајућа пресуда, за положај окривљеног нема практичне разлике. Кривично гоњење апсолутно застарева када протекне двоструко време које се по закону тражи за застарелост кривичног гоњења, а како је запрећена казна за већину дела ове врсте до пет година затвора, применом законских одредаба, закључује се да апсолутна застарелост настаје за 10 година од дана извршења кривичног дела. Отуда маратонски, вишегодишњи поступци. Суд додуше има у свом раду инструменте процесне принуде, међутим, некад се и они покажу недовољним. Треба истаћи да простор за излазак из ове ситуације треба тражити у краћим интервалима између два рочишта за главни претрес, који готово никад није краћи од месец дана, а често уме да буде доста дужи.

6. Казнена политика српских судова је изразито блага

Ова хипотеза може се сматрати доказаном и истинитом.

Резултати емпиријског истраживања апсолутно говоре у прилог томе. Утисак је да је и поред значајно већих запрећених казни, код нас казнена политика врло блага када су у питању кривична дела овог типа. Условна казна, иако садржи појам казна у себи, за окривљене најчешће има друго значење које се може описати као, ослобођење од последица. Наиме, осуђени на условну казну најчешће је обавезан само да плати трошкове поступка и судски паушал и практично је ослобођен последица дела које је учинио. Просечног учиниоца дела заиста не погађа много што на неком папиру пише да је крив уколико већ неће „иза решетака“. Што се суда тиче, очигледно је да и судије „не беже“ од условних казни као „компромисних одлука“, наиме, окривљени неће у затвор, а држава неће плаћати трошкове поступка. У прилог овој тврдњи иде и то да је од укупног броја осуђених, њих 9,2% осуђено на казну затвора која ће се издржати у кућним условима, што за осуђене представља значајно повољнију варијанту. Када се овај број саберемо са процентом условно осуђених (71,6%), можемо констатовати да 80,8% правноснажно осуђених за неко од дела која спадају у криминалитет белог оковратника избегне казну затвора у свом правом смислу. Истина, то је чињеница која одговара теоријском стереотипу криминалца са белим оковратником. Овакво стање свакако није ни пожељно а ни нормално и кривично правосуђе не би смело да представља терен за тако нешто. Материјалне штете које настају за државу и друштво као последица ових кривичних дела могу бити огромне, а и сам кривични поступак представља по својој природи један „јакко скуп“ поступак, имајући у виду ангажовање суда, тужилаштва, бранилаца, полиције и других органа по потреби и заиста остаје упитно да ли се таквим санкцијама сврха кажњавања заиста постиже, и који је стварни утицај на плану генералне а који на плану специјалне превенције.

7. Криминал белог оковратника се „исплати“

Хипотеза се такође може сматрати доказаном.

„Криминал се не исплати!“ – јесте фраза која се, данас као и раније, може наћи од филмских и позоришних комада па до говора политичара,. Циљеви који се

њеном употребом желе постићи могу бити разноврсни, од подизања поверења у моћ државе да обезбеди мир и стабилност, најаву темељнијег рада органа кривичног гоњења и слично. У суштини, она је уско повезана са генералном али и спрецијалном превенцијом, која се настоји постићи кажњавањем учиниоца неког кривичног дела, који ће поред ретрибутивне мере, казне и то најчешће затворске, као најстрожије, морати и да врати корист стечену извршењем кривичног дела. Настоји се створити код других потенцијалних учинилаца свест да је ризик и последице значајно већи од евентуалне користи.

Тумачењем резултата емпиријског истраживања, и стварањем једне шире слике, не можемо се не запитати, да ли је то заиста тако и у овом случају. Чињенице на које желимо указати представићемо кроз пример тасова на ваги. Са једне стране били би аргументи „за“ а са друге аргументи „против“ предузимања неке од инкриминаних радњи нашег хипотетичког извршиоца. Најпре, противправна корист коју може стећи је свакако незанематива, чак и када се ради о криминалитету у вези са занимањем, а у случају организационог криминалитета експоненцијално расте. Ова ситуација посебно је од значаја у земљама у транзицији, попут наше, са свим присутним економским и социјалним проблемима. Даље, с обзиром на начин и механизме извршења ових дела, који су прикривени и тајни, вероватноћа да буду откривени и процесуирани је мала, узимајући у обзир и толико пута помињану „тамну бројку“ криминалитета белог оковратника. Блиско повезано с тим, о чему истина немамо емпиријски утврђених података, али можемо основано претпоставити, је да се дела овог типа никада не врше појединачно, изоловано, тј. таква поступања постају образац понашања и рада неког лица, па чак и када се открије, буде процесуиран за једно или одређени број дела, док се за знатно већи број никада не сазна. Уз то, не треба губити из вида да се ради о тешко тешко доказивим делима. Следеће, подаци о исходу кривичних поступака и казнена политика, о којима је већ било речи раније, када се гледају шире свакако да су далеко од тога да потенцијалном учиниоцу представљају својеврсну брану од упуштања у воде криминала и не представљају ефикасно средство ни специјалне а ни генералне превенције. Затворске казне, поред тога што су веома ретке, веома су и кратке, најчешће шест месеци до годину дана (које се свакако завршавају

условним отпустом), затвор у кућним условима који се пре може назвати одмор него затвор, новчане казне које не представљају ни део противправно присвојеног новца, свакако нису довољне да би у савести потенцијалног учиниоца засениле могућност долажења до великог новца на релативно лак и брз начин. Такође, након процесуирања, криминалци са белим оковратником најчешће нису стигматизовани од стране друштва будући да се ради о угледнијим и виђенијим људима, медијска пажња коју неки случајеви подигну брзо се слегне, и они се врате назад у своје социјално и пословно окружење, као да се ништа значајно није догодило и настављају нормалан живот. Гледајући са овог становишта на све у овој тези изложене чињенице, криминалитет белог оковратника се, нажалост, заиста исплати.

10. ЗАКЉУЧАК

Криминалитет белог оковратника иманентан је друштвеном животу док год буду постојале могућности за његову манифестацију, а од околности, на макро и микро плану, које буду деловале зависиће обим у коме ће се испољавати. У различитим облицима, постојао је много пре Садерленда и званичног уплива у науку, а постојаће и даље, у облику у коме га данас познајемо или у неком другом, и циљ коме треба тежити је да буде сведен на друштвено прихватљиву меру. Представља негативну и штетну појаву, научно изоловану и објашњену, али истовремено својом тамном бројком и могућностима модификације и прилагођавања на друштвене околности ствара око себе привид нејасноћа и компликација. Пре свега, требало би радити на томе да се ширим народним масама, лаицима, приближи криминалитет белог оковратника као појава, и разбије највећа заблуда која га прати и коју он користи као маску, а то је да је реч о криминалу „без жртве“. Његове жртве смо сви ми, некада индиректно, материјално или нематеријално, а у екстремним случајевима и директно, физички, нападом на живот и здравље, о чему је било речи. Окретање главе, незаинтересованост и ћутање о томе није решење, већ подстрек учиниоцу да настави и даље. А када говоримо о учиниоцима, што је свакако кључно обележје овог типа криминалитета, долазимо до следеће поражавајуће чињенице, а то је да се вршењем дела која спадају под криминалитет белог оковратника, директно вређа друштвени морал, што може имати, дугорочно гледано, катастрофалне последице на систем вредности и васпитања. Наиме, ради се о угледним, поштованим људима, са престижним статусом у друштву, о људима чија реч и мишљење имају посебну тежину и не уклапају се у стереотип криминалца који обично влада. У зависности од области, ради се о директорима великих јавних предузећа, угледних привредника који запошљавају хиљаде људи, или о политичарима којима је неко на изборима пре тога поклатио гласове и макар у теорији би требало да представљају оно квалитетније што једно друштво има, утолико је већа морална штета и лошији пример који даје другима уколико се открије каква злоупотреба или малверзација

било које врсте. Следећи директно везан проблем за саму личност „белих оковратника“ је фактички имунитет који поседују услед својих контаката и „веза“ страначке, пријатељске, рођачке и друге природе, или једноставно финансијске моћи којом путем корупције могу себе спасити процесуирања. Сведоци смо били последњих година, а може се рећи и деценија, мада нажалост нисмо јединствени по томе јер је и на међународном плану ситуација слична, да се о одговорности друштвено моћних људи говори тек када буди лишени те моћи. Како је данас зближавање, а можда је и сједињавање погоднија реч, крупног капитала и политике, јасно је да је основни фактор који је неопходан за сузбијање овог типа криминалитета управо постојање политичке воље да се ова дела откривају и што је још важније, када се открију, гоне. Без ширег друштвеног консензуса по овом питању, значајнијег напретка у сузбијању неће бити, како у делу организационог криминалитета, као опаснијег и крупнијег, тако и у случају криминалитета у вези са занимањем као вршење злоупотреба према послодавцу. Саставни део тог ширег друштвеног консензуса морао би да обухвати и медије као битан друштвени фактор. Сведоци смо да медији годинама уназад служе за дневнополитичке обрачунае у којима се свако мало спомињу како афере политичких противника, истините или не, тако и лични напади на пословне конкуренте, наводи о пословању зарад утицаја на тржиште, опет некада истинити а некада не, и онда напрасно ишчезну из фокуса и о њима се више не говори, што све наводи на закључак да су медији постали једна од полуга којима се бели оковратници служе. Медији су такође коришћени као механизам притиска на правосуђе, које би по Уставној прокламацији морало бити независно, међутим у великим проблемима је да ту независност и очува. Свакако, то представља велики проблем нашег друштва, опет као и у другим земљама у транзицији поготово где је правни оквир још увек недовољно развијен а материјалне прилике незавидне, и где политика уместо да охрабрује правосудне органе и улаже средства у услове рада, донекле их држи под контролом, а правосудни органи чекају знак или одобрење за сваки свој потез. Енормна финансијска штета до које долази и о чему је било речи, је још један од разлога за одлучну акцију, како репресивну, тако и превентивну, на свим нивоима. Законска регулатива постоји, и последњих година видљиви су напори на њеном

унапређењу, што наравно не значи да је на оптималном нивоу, већ је потребно континуирано пратити, и брзо деловати, баш имајући у виду одлике прилагођавања криминала овог типа. Већи проблем је инфраструктура, како полиције, тако и тужилаштва и судова, и што захтева значајнија финансијска средства. Као пут којим треба кренути могао би бити и повећање људских ресурса у тим органима, уз формирање посебних тимова стручњака са специјалистичком обуком. Превентивне мере могле би се огледати у редовним и ванредним ревизијама, финансијским контролама и слично. Свакако, први корак је упознати „непријатеља“, појаву против које се треба борити. Други корак, односно услов, био би оружје у рукама, у нашем случају адекватна законска регулатива и материјални ресурси којима правосудни органи и полиција располажу и где простора за напредак има, али морамо функционисати са оним што имамо, не чекајући боље дане. Трећи корак је воља, пре свега политичка воља али и воља ширих друштвених кругова јер је борбу потребно спроводити на свим нивоима.

11. ЛИТЕРАТУРА

Попис коришћене литературе

1. А. Булатовић, *Сузбијање корупције: Политика контроле белог оковратника*, преузето 20.11.2016., <http://www.cbs-css.org/autorske-analize/58-aleksandra-bulatovic/332-suzbijanje-korupcije-politika-kontrole-kriminala-belog-okovratnika>
2. А. Булатовић, *Питање о јавном овлашћењу – корен криминала „белог оковратника“*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.75 – 86
3. А. Фатић, *Корупција и јавна моћ*, Зборник „Корупција“, Београд, 2005.
4. В. Ђурђић, *Основи криминалистике*, Ниш, 2012.
5. В. Кривокапић, *Превенција криминалитета*, Београд, 2002.
6. G. Kaiser, *Kriminologie*, C.F. Mueller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1993.
7. Д. Димовски, *Политичка корупција*, Приступ правосуђу – тематски зборник радова, Ниш, 2010., стр. 373 – 404
8. Д. Маринковић, *Сузбијање организованог криминала - специјалне истражне методе*, Нови Сад, 2010.
9. Д. Маринковић, *Криминалистичка стратегија сузбијања организованог криминалитета – основни конститутивни елементи*, Зборник радова КПА Београд, стр. 13 – 35
10. Д. Чарнић, *Беле крвине измичу правди*, (2003.), преузето 20.11.2016., http://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2003&mm=10&dd=28&nav_id=123191
11. D. O. Friedrichs, *Капиталистичке банке као криминални предузетници – случај Wall street-a*, Универзитет Скрантон, САД, 2014.
12. Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Београд, 1996.
13. E. H. Sutherland, *White Collar Crime*, New York, 1949.
14. E. H. Sutherland, *White-collar criminality*, American sociological review, volume 5, number 1, february 1940.
15. E. H. Sutherland, *The Professional Thief*, Chicago, 1937.
16. E. H. Sutherland, *Principles of criminology*, Philadelphia, Lippincott, 1939.
17. E. Stotland, *White collar criminals*, Journal of social issues, 33(4)
18. Ж. Сачић, *Организовани криминал – методе сузбијања*, Загреб, 2011.
19. З. Шепаровић, *Основи криминологије*, Загреб, 1976.
20. З. Стојановић, *Организоване форме криминалитета*, Безбедност и друштвена самозаштита бр.5/1990, Београд
21. Ј. Станојевић, Д. Димовски, *Корупција у јавним институцијама*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2011, Београд, стр.97 – 112
22. Ј. Шупут, *Државна ревизорска институција и превенција криминалитета белог оковратника у јавном сектору*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, број 67, година LIII, 2014.
23. J.S. Albanese, *The causes of organized crime*, Journal of Contemporary Criminal Justice, 2000.
24. J.C. Spencer, *White collar crime*, Criminology in transition, London, 1965.

25. М. Костић, Д. Димовски, *Криминалитет „белог оковратника“*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.21 – 36
26. М. Ковачевић Лепојевић, В. Жунић Павловић, *Криминалитет белог оковратника и могућност превенције*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.37 – 47
27. М. Петричковић, *Цивилизацијска злоупотреба помоћи као казне у институционалном социјалном раду*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр. 51 – 64
28. М. Бошковић, *Кримимологија*, Нови Сад, 2015.
29. М. Бошковић, *Социјална патологија*, Нови Сад, 2002
30. М. Милутиновић, *Криминологија*, Београд, 1990.
31. М. Симић, *Организовани криминал и мере за његово сузбијање*, Безбедност бр.1/04, Београд
32. М.А. Eliot, *Криминал у модерном друштву*, Свјетлост-Сарајево, 1962, превод
33. М. Јелачић, *Корупција - друштвеноправни аспекти и методи супротстављања*, МУП Р. Србије, 1996.
34. М. Clinard, *Sociology of deviant behavior*, New York, 1968.
35. М. Петровић, *Практична примена Кривичног законика Републике Србије*, Београд, 2013.
36. Н. Тањевић, *Применљивост концепта криминалитета „белог оковратника“ у савременим условима*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.7 – 19
37. Н. Тањевић, *Узроци привредног криминалитета у Србији*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.87 – 101
38. Н. Теофиловић, *Релације корупције и организованог криминалитета*, Зборник радова КПА Београд, 2006., стр. 37 – 55
39. О. Павићевић, Б. Симеуновић Патић, *Србија и (анти)хероји*, Институт за криминолошка и социолошка испитивања, Београд, 2005.
40. R. Klitgaard, *International cooperation against Corruption, Finance and Dvelopment*, God. 35(1), 1998.
41. С. Вуковић, *Транзиција и корупција*, Београд, 2007.
42. С. Јовановић, *Коментар измена и допуна Кривичног законика „Сл. гласник бр.94/2016“*, Параграф лекс, Београд, 2017.
43. С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, *Криминологија*, Ниш, 2012.
44. С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, *Основи криминологије*, Ниш, 1992.
45. С. Косановић, *Криминологија*, Београд, 2014.
46. Т. Папић Бранков, К. Ловре, *Криминалитет „белог оковратника“ у индустрији хране*, Часопис „Социјална мисао“ 4/2010, Београд, стр.67 – 73
47. Н. Croall, *Understanding white collar crime*, Buchingham – Philadelphia, 2001.
48. <https://www.transparency.org/> и <http://www.transparentnost.org.rs/>
49. <https://sr.wikipedia.org/>
50. http://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php, *Беле крагне измичу правди*, уторак 28.10.2003. године
51. <http://www.dnevnik.rs/hronika/kriminal-belog-okovratnika>
52. <http://study.com/academy/lesson/blue-collar-crime-definition-statistics-examples>

53. <http://www.antikorupcija-savet.gov.rs/content/cid1006/definicije>
54. <http://www.politika.rs/scc/clanak/362761/Od-saucesnica-u-zlocinu-do-sefica-bandi>
55. <http://www.eastside.rs/index.php/drustvo/128-ucimo-da-bi-bili-na-birou-hiperprodukcija-kadrova-a-posla-nema>

Правни извори

1. Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014, 94/16)
2. Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције („Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 12/2005)
3. Закон о потврђивању конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола („Сл. лист СРЈ – Међународни уговори“, бр.6/2001)
4. Закон о заштити узбуњивача („Сл. гласник РС“, бр.128/2014)
5. Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о прању, тражењу, заплени и одузимању прихода стечених криминалом и финансирању тероризма („Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр.19/2009)
6. Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела ("Сл. гласник РС", бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 - др. закон, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 - др. закон, 101/2011 - др. закон и 32/2013)
7. Закон о полицији („Сл. гласник РС“, бр. 6/2016)
10. Законик о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014)
8. Национална стратегија за борбу против организованог криминала („Сл. гласник РС“, бр.23/2009)
9. Национална стратегија за борбу против корупције у РС за период од 2013. до 2018. године („Сл. гласник РС“, бр. 57/2013)
10. Закон о заштити конкуренције („Сл. гласник РС“, бр. 51/2009 и 95/2013)

САЖЕТАК

КРИМИНАЛИТЕТ БЕЛОГ ОКОВРАТНИКА

Овим радом желимо сагледати криминалитет белог оковратника, као негативан и штетан друштвени феномен, од давнина присутан у различитим облицима, на свим меридијанима, и том приликом полазимо од професионалног криминалитета, дакле извора из кога овај потиче. Изложена су схватања признатих аутора везана за предмет рада и као резултат тога понуђена нова дефиниција, затим, детаљно су анализирани основне карактеристике овог облика криминалитета а након тога желимо указати на сличности и разлике између криминалитета плавог оковратника, као супротности криминалитету белог оковратника, као и корупцију и организовани криминалитет, такође сличне али опет себи својствене појаве. У даљим разматрањима дат је феноменолошки приказ, са сагледавањем структуре учинилаца и анализирањем појединих случајева како на међународном плану, тако и оних чије збивање је било везано за нашу земљу. Након тога следи осврт на етиологију криминалитета белог оковратника где су приказане до сада најпризнатије теорије узročности овог типа криминалитета, као и неке до сада мање заступљене. Свакако, овде треба споменути теорију диференцијалне асоцијације, Едвина Садерленда, „оца криминалитета белог оковратника“, чијим ставовима и схватањима се поклања посебна тежина током читавог рада. У наставку, фокус ће бити пребачен са теоријског на практични део, и најпре ће бити дат приказ инкриминација које садржи важећи Кривични законик Републике Србије а потпадају под овај тип криминалитета. Затим, анализирани су методе откривања и доказивања које су у практичном раду на располагању полицији и правосудним органима, као и проблеми на које у свом раду наилазе. На послетку, како је по мишљењу аутора потребно не само репресивно, већ и превентивно деловати на сузбијању криминалитета белог оковратника, уз постојање ширег друштвеног консензуса, сагледани су модели шире друштвене реакције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: криминалитет белог оковратника, криминал без жртве, теорија диференцијалне асоцијације, Едвин Х. Садерленд

ABSTRACT

WHITE-COLLAR CRIME

This writing is intended to discuss white-collar crime as a socially negative phenomenon, which is present from ancient times in different forms and all across the globe, and whose root cause comes from professional crime. Various renowned names in this field have offered their opinions, which resulted in coming up with a completely new definition of the phenomenon, as well as in a detailed analysis of the basic characteristics of this form of criminality. All of this was investigated to point out the similarities between blue-collar crime and white-collar crime, and corruption and organized crime, which are similar but distinctive at the same time. A further phenomenological research has been conducted in order to consider the structure of offenders and to analyze individual cases occurring on both an international and national scale. In addition, the research also focuses on the etiology of white-collar crime where the most known theories of causality have been presented, as well as some other rarer theories. Of course, Edwin Sutherland, one of the most influential criminologists of the 20th century, proposed the theory of differential association, which vastly deals with white-collar crime and is considered essential in the discussions of this phenomenon. In the following lines, the focus shifts from the theoretical to the practical, which will encompass the representation of incriminations that belong to the current Criminal Code of the Republic of Serbia and this type of criminality. Moreover, detection methods and proof methods were analyzed - which are at hand to the police and law authorities - as well as difficulties occurring throughout the process. Finally, according to the authors, it is necessary to use not only repressive methods but also preventive methods in order to decrease the level of white-collar crime, but only with a national and social consensus.

KEY WORDS: White-collar crime, victimless crime, Theory of differential association, Edwin H. Sutherland

Биографија аутора:

Александар М. Сандуловић рођен је у Неготину 29. јула 1992. године, где је похађао основну школу „Вера Радосављевић“ и носилац је „Вукове дипломе“ из тог периода, а затим и средњу школу, „Неготинску гимназију“ смер природно-математички. Служи се енглеским језиком.

Правни факултет Универзитета у Нишу уписује 2011. године а дипломирао је 09.10.2015. године са просечном оценом 8.94. Мастер студије на Правном факултету Универзитета у Нишу уписао је 2015. године, где се у оквиру општег смера определио за кривично-правни модул. Написао је студијско – истраживачки рад на тему „Савремене тенденције уређења положаја јавног тужилаштва у систему кривичне репресије у Србији“.

Од децембра 2015. године обавља приправнички стаж као приправник – волонтер у адвокатској канцеларији адвоката Предрага Р. Томовића у Нишу.